

Od društva nasilja ka društvu tolerancije, 18. juna 2007.

Tolerancija kao jedna od najvećih vrednosti društva

Treća debata *Demokratskog političkog foruma* na temu "Od društva nasilja ka društvu tolerancije", održana je 18. juna 2007. na sceni 3 Jugoslovenskog dramskog pozorišta u Beogradu.

Uvodne reči u debati imali su kulturolog **Zorica Tomić** i narodni poslanik **Žarko Korać**. Moderator debate bio je novinar Studija B **Đorđe Mičić**.

Učesnici u debati "**Od društva nasilja ka društvu tolerancije**" - predstavnici političkih stranaka, državnih institucija, civilnog društva, stručnih krugova - pokušali su kroz razgovor da odgovore na neka od brojnih pitanja: *Otkud toliko nasilja u našem društvu - od školskih dvorišta do parlamenta? Kako verbalno nasilje prelazi u fizičko nasilje? Heroizacija i mitologizacija nasilja - Nasilnici junaci; Koje su pretpostavke tolerancije? Koji su oblici tolerancije među socijalnim grupama, etničkim grupama, polovima, generacijama...? Nasilje, tolerancija i humanizacija društva.*

Demokratski politički forum je novi projekat Centra za demokratiju koji za cilj ima pokretanje serije debata o strateškim pitanjima razvoja Srbije i srpskog društva.

Do sada su održane debate "Odgovori Srbije na izazove vremena" i "Da li poznajemo srpsko društvo - život i statistika".

Veb redakcija Demokratskog političkog foruma, nastaviće putem ovog sajta da prenos diskusije i debate i da razvija dijalog sa građanima.

Đorđe Mičić: Otkud toliko nasilja u našem društvu?

Dobar dan i dobrodošli na debatu *Demokratskog političkog foruma* Centra za demokratiju. U Srbiji je nedavno u sred suda ubijen jedan sudija, skinhedsi su na smrt pretukli jednog mladića, izgleda su ponovo "u modi" ubistva u sačekuši.

Nasilje u Srbiji nije samo fizičko. Poslanici u Skupštini nazivaju jedni druge lopovima i lažovima, jedni su izdajnici, a oni drugi brane herojstvo Ratka Mladića. Na zidu, možda baš vaše zgrade, možete videti grafit "nož, žica, Srebrenica" ili "Radovane, treba li ti garde".

Iz takvog političkog stava koji je u Srbiji dozvoljen dolazi i pretnja onima koji misle drugačije, a od verbalnih pretnji do bombaškog napada nije dalek put, i to je Srbija imala prilike da vidi u nekom proteklom periodu.

Debatom "Od društva nasilja, ka društvu tolerancije", tražimo odgovore na nekoliko čini mi se ključnih pitanja: otkud toliko nasilja u našem društvu, od školskog dvorišta pa do samog parlamenta, kako to nasilje prelazi iz verbalnog u fizičko, koje su to pretpostavke tolerancije u Srbiji.

Predlažem da na početku čujemo gospodina Dragoljuba Mićunovića, predsednika Centra za demokratiju.

Dragoljub Mićunović: Izlaz iz nasilja jeste upravo tolerancija

Zašto smo ovu temu izabrali među prvima? Zato što je jedan od najvećih problema koje naše društvo ima - nasilje i, na neki način, odsustvo tolerancije.

Otkuda nasilje? Ono dolazi iz ljudske prirode i odmah da kažem da su svi ljudi negde nasilni ukoliko ne savladaju sami sebe. Kada se to prenese na čitavo društvo, onda naravno imamo i posledice.

Međutim, postoje socijalne i druge okolnosti u kojima ljudi posrću u iracionalno, u nasilje, u agresivnost i sve ostalo. Protiv toga se borimo vrednostima, kulturom, a tolerancija je jedan od

oblika kako se kulturom suzbija nasilje.

Tolerancija je jedan od načina kako se kulturom suzbija nasilje

Ja ću reći vrlo kratko da nasilje kod nas ima i neke istorijske korene. Naravno, bilo bi nekorektno tvrditi da smo mi više "divlji" od ostalog sveta jer netolerancije, ratova, istrebljenja, bilo je u Evropi jako mnogo od njenih početaka do danas. Evropom su harali verski ratovi sa najvećom mogućom netolerancijom kad je Evropa gubila po trećinu stanovništva za vreme reformacije i kontrareformacije. Ali je Vestfalskim mirom pre više od 400 godina tolerancija usvojena, i od tada versko nasilje i netolerancija postaju incident i nisu više u masovnoj "upotrebi".

Dakle, ranije je bilo nasilja u Evropi, a bilo ga je više nego na Balkanu jer su balkanski ratovi bili samo čarke u odnosu na ratove koje je imala Evropa, da ne pominjem i Svetski rat ili ono što sam ranije govorio. Međutim, to je bilo ranije. Mi sad živimo u vremenu kada verujemo da čovečanstvo napreduje, napreduje nepravolinijski i ne uvek istim tempom. Verovanje da čovečanstvo ne napreduje učinilo bi naše živote besmislenim.

Napredovanje čovečanstva se ogleda u razvijanju dve bitne vrednosti, to su vrednost slobode i vrednost humaniteta

To napredovanje se ogleda u razvijanju dve bitne vrednosti, to su vrednost slobode i vrednost humaniteta. One se šire, ma kako često posrćemo i imamo oblike poništenja ovih vrednosti. Sloboda se kao vrednost širi tako što se univerzalizuje i to je napredovanje čovečanstva. Dakle, nije više sloboda samo za neke, sloboda je za sve, pa je redom od robova, preko žena, preko porobljenih naroda, pa preko raznih drugih marginalnih grupa postala opšta vrednost. Sloboda ima smisla samo ako je univerzalna vrednost. Ukoliko je partikularna, onda je ona samo jedan oblik distribucije.

Ista je stvar sa humanitetom. Još je stoički stav bio da je čovek čoveku sveta stvar, ali niko nije toliko tu svetu stvar poništavao koliko upravo sam čovek, da bi na kraju završio sa terorizmom koji je potpuno poništenje upravo humaniteta. Jer terorizam je jedna potpuna apstrakcija, gde je najvažnije uništiti, baciti bombu, bez obzira ko su "oni", kojoj veri ili naciji pripadaju, važno je proizvesti efekat uništavanja ljudi. To je ona poslednja i opasna tačka u nasilju.

Još je stoički stav bio da je čovek čoveku sveta stvar, ali niko nije toliko tu svetu stvar poništavao koliko upravo sam čovek, da bi na kraju završio sa terorizmom koji je potpuno poništenje humaniteta

Sa tolerancijom imamo drugi problem. Ona označava ono što i latinski glagol *tolerare* govori - trpljenje, trpeljivost za one druge, za drukčije mišljenje, gestove, vrednosti ili verovanja. Nije čudo što je taj izraz baš "trpljenje", jer čoveku treba izvestan napor da prihvati onog drugog koji drukčije misli, ili drukčije veruje ili nešto drukčije želi da ostvari.

Pitanje tolerancije je isto tako bilo komplikovano, i teorijski i praktično i politički: da li postoji

čista tolerancija, svuda primenjiva? To je pitanje koje su popravljajući sveta ili oni koji su držali mandat istorije, često postavljali. Pomenuo bih ovde Sen Žista koji se pitao "Ima li slobode za neprijatelje slobode?". On je na to pitanje odgovorio da nema i počela je da radi giljotina.

Dakle, pojavljuje se problem ko je taj koji odlučuje ko su neprijatelji slobode. Mi koji smo živeli u totalitarnim režimima dobro znamo, postojali su oni koji su pravili spiskove nepodobnih, spiskove neprijatelja, spiskove ljudi koji su na razne načine bili žigosani kao oni koji ne zaslužuju punu toleranciju. U najekstremnijim slučajevima za takve su postojali i logori.

Dakle, u ime neke slobode i navodnog napretka činjeni su ogromni zločini. Međutim, pokazalo se da u praktičnom životu postoji veza između reči i dela. Oni se nikada ne mogu pomešati jer nije verbalno nasilje isto što i fizičko nasilje, ali potrebno je mnogo konkretne istorijske političke prakse kada i koliko verbalno nasilje mora biti zaustavljeno. Da ne pominjem ovde sada velike rasprave o kritici čiste tolerancije, da li imamo prava da zaustavljamo verbalno nasilje, širenje mržnje u ime slobode... Mislim da se na ovo pitanje uvek mora odgovarati konkretno.

Nedavno sam video jedan primer koji je gotovo užasavajući: kako je došlo do istrebljenja Hutua i onoga što se donedavno dešavalo u Africi. Postojao je jedan radio koji je svako jutro pitao "Koliko ste posekli Hutua?". Dakle neko je podstrekivao od ujutro do uveče najbrutalnije nasilje! Inspirisani su ti masovni zločini, kao što znate u vrlo krvavim obračunima likvidirano je preko milion ljudi. Taj ubistveni način ideologije poznat je kroz verske ratove i ono što smo imali kroz ideološke ratove kada je fašizam dominirao u Evropi, sa celom idejom antisemitizma, uništavanja onih koji su drukčiji poreklom, ili drukčije misle ili drukčije veruju.

Da se vratim na ono što se dešava kod nas. Kakvo smo mi to društvo, mi kao jedna mala balkanska zemlja koja je trpela nasilje? Ovde je bila Turska vladavina. Iako neki to sada pokušavaju da relativizuju, kao "nije to baš bilo tako strašno za vreme Turaka", bilo je užasno! Podatak koji vam je možda malo poznat: mladi Hegel je imao jedan filozofski diplomski rad pod nazivom "Zlo stanje i zla sudbina naroda pod Turskom". Dakle bila je jasna slika šta se dešavalo: oni koji nisu bili potpuno islamizovani, koji ne pripadaju turskim građanima, bili su prosto "raja", drugim rečima potpuno obespravljani u svemu onome što bi se moglo zvati nekim pravima. Nekada je nasilje bilo veće, nekada manje, ali to je bilo nasilje.

Iz tog nasilja koje je trpljeno, a svako nasilje koje se trpi akumulira u sebi želju da se uzvati - došlo je do oslobođenja od Turaka. Jedan podatak koji opet nije često poželjan za upotrebu jeste šta su uradili Srbi kada su oslobodili Beograd. Ne bih hteo to da vam prepričavam, ali uzmite istorijske spise pa ćete videti kakvo je to bilo ponašanje. Dobro, to je proizašlo iz borbe, ali iz tog nasilja, oblika ponašanja koji se opravdavao vrlo dugim trpljenjem i nepravdom, uz verske predrasude i sve ostalo, razvijalo se srpsko društvo. Ono je došlo u vreme koje je Francuskom revolucijom otvoreno za slobode i demokratiju.

Zatim se prešlo i na političke borbe - kada je nestalo Turaka, onda smo morali da se međusobno obračunavamo, i ti politički obračuni u Srbiji bili su vrlo svirepi. Čovek kome su u Beogradu dali glavnu ulicu, u više navrata su mu je oduzimali i vraćali, kralj Milan, dao je primer za vreme

Timočke bune, a i u mnogim drugim slučajevima. Iz tog nasilja mi nismo bili stigli do pune afirmacije tolerancije a već smo upali u druge ideološke sisteme i druge oblike državnog uređenja. Na osnovu tih sistema, u ime klasne vladavine i naravno komunističke ideologije koja je sebe takođe smatrala istorijski datom, dakle oni su uzeli da regulišu kretanje društva i da naravno doziraju određene političke i javne slobode.

Međutim, ono što je najgore, to je da smo mi krajem XX veka uspeali da uđemo u još jedan krug nasilja, a to se odigralo raspadom Jugoslavije. To nasilje ima više formi, ono se prvo pojavilo kao političko nasilje, pa iz tog političkog nasilja javljaju se političke borbe, pa je došlo do verbalnoga nasilja, a onda se krenulo u pravo nasilje.

Šta je bila karakteristika tog nasilja? Opet istrebljenje, dakle stare matrice, Etničko čišćenje nije ništa drugo nego istrebljenje onih drugih. To je onaj oblik fanatizma koji se pojavljivao u Evropi i na žalost bilo ga je sa istrebljenjem Jevreja i u XX veku, ali se ovde pojavljivao na jedan neobičan način i u ruralnim sredinama, mešovitim sredinama, svuda je buknuo nasilje. Ostaće istraživačima i psiholozima da objašnjavaju kako je moguće da su se komšije tako poklale.

Za mene je ranije bilo čuđenje šta se za vreme Drugog svetskog rata događalo u Hrvatskoj, kako su ti ljudi koji su živeli zajedno, postali ustaše i decu bacali u jame i primenjivali užasne, svirepe oblike nasilja. Kako je posle svega toga u ovom ratu, kada je prošlo toliko godina, kako je opet došlo do toga da su neke komšije, neki ljudi koji su bili u prijateljskim odnosima, čak i bračnim, došli ponovo do neograničenog nasilja. Ovde imamo psihologa, ja mislim da će Žarko Korać o tome govoriti, šta je to u čoveku, gde to puca, da bi se čovek prepustio nasilju.

Nasilje se, na žalost, uselilo u sve pore društvenog života, ima ga svuda, u fabrikama, u školama, u porodici

Nasilja ima raznih vrsta. Ono nije samo političko nasilje, koje je i državno nasilje koje znamo i koje smo mi pratili, na žalost ono se uselilo u sve pore društvenog života, ima ga svuda, u fabrikama, u školama, kao što ste videli i đaci tuku profesore, ni to sada nije tako retka pojava. Dakle, ima ga u porodici gde tuku i žene i decu, i to imamo oblike nasilja koji su bili gotovo nezabeleženi po svireposti, to su krvni delikti unutar porodica, međusobno ubijanje.

Dakle, to je jedan fenomen eksplozije nasilja koje će, nadajmo se, biti privremenog karaktera i da ćemo to savladavati.

Mi smo ovom raspravom želeli da osvetlimo sve te oblike nasilja i da probamo da vidimo na koji način se to može lečiti. Izlaz iz nasilja jeste upravo taj drugi pol, jeste tolerancija. Da li mi imamo za toleranciju dovoljno ideološkog kredibiliteta? Jako malo, jer smo natopljeni ideološkim, verskim, političkim i nekim drugim netrpeljivostima, pa se tu onda veoma teško i sporo probija tolerancija.

Ja mogu govoriti o parlamentu. Ono što se napolju događalo prenošeno je u parlament, prenošeno je kao retorika "ubiti ga", "likvidirati ga". Onda svakoga protivnika, ako već nema

dovoljno metaka u skupštini, treba likvidirati rečima kao čoveka, uništiti ga izjavom da je izdajnik, lopov, ubica, šta god im padne na pamet. Išlo se na čoveka i njegovu likvidaciju, a imali smo u parlamentu i fizičke obračune.

Dakle nasilje je bilo podrlo u politički život, mnoga ubistva, neka su ostala nerasvetljenja, bila su na delu. Međutim, tolerancija je tu imala slabe adute, jer ako imate fanatizovanu ideologiju koja je nacionalno zasnovana, pa onda još verski podastarta, onda imate veliku teškoću da izađete sa vrednošću da je čovek čoveku sveta stvar, da treba da budete tolerantni prema svakome, da je svaki život dragocen ili svako ljudsko biće. To se pokazalo jako teško ostvarljivo.

Uprkos opštoj pošasti nasilja u društvu, postojala je jedna stalna i uporna linija otpora u raznim grupama - kroz neke stranke, neke nevladine organizacije, pojedince, hrabre intelektualce - koja je omogućila da se gradi društvo tolerancije

Hoću, međutim, da kažem i neku pohvalu o našem društvu. Uprkos toj opštoj pošasti nasilja, postojao je jedan uporan otpor tome u raznim grupama, kroz neke stranke, neke nevladine organizacije, pojedince, hrabre intelektualce koji su se tome suprostavljali. Dakle postojala je jedna stalna linija otpora koja je na neki način omogućila da u trenutku raščišćavanja situacije u ovoj zemlji i uspostavljanja pravih demokratskih pretpostavki postaje moguće da se gradi društvo tolerancije.

Ja sam ovim uvodom hteo da označim temu kojom ćemo se mi kretati a sada bih dao reč našoj uvodničarki Zorici Tomić.

Zorica Tomić: Na našoj javnoj sceni se promovise i proizvodi simboličko nasilje

Najpre da vam se zahvalim što ste me pozvali da uzmem učešće u ovom razgovoru za koji pretpostavljam da će biti inspirativan. Kada sam razmišljala o tome kako da pristupim ovoj temi, ja sam rešila da stvar izokrenem. Na početku želim da ukažem na vrlo dramatične posledice značenja termina tolerancije, kao što je i profesor Mićunović pre mene govorio o njegovom osnovnom značenju.

Ono što sam ja videla kao nekakav *modus operandi* za svoje današnje izlaganje jeste značenje tog termina kako se ono nalazi u okviru termodinamičke teorije. Tolerancija znači zapravo "sposobnost sistema da podnese nesavršenost jednog ili više svojih delova". Preuzet iz teorije termodinamike i stavljen u nekakav diskurs (izlaganje) moderne društvene teorije, pojam tolerancije je vrlo opasan. On je opasan iz prostog razloga što nedvosmisleo upućuje na kategoriju moći koja predstavlja centralno mesto, čvornu tačku svakog komunikativnog praksisa.

Pojam tolerancije je vrlo opasan jer nedvosmisleo upućuje na kategoriju moći koja predstavlja centralno mesto, čvornu tačku svakog komunikativnog praksisa

U tom smislu želela bih da istaknem da, po mom mišljenju, pojam tolerancije zapravo upućuje na jakog subjekta. Dakle to je subjekt koji je u stanju da primeti razliku, da je artikuliše, i da potom tzv. manjinske diskurse uspe da na izvestan način toleriše, a samim tim i da ih integriše. Otuda modernost ili pomodnost upotrebe ovoga termina nedvosmisleno govori o promeni strukture savremenog sveta ili ako hoćete novih komunikativnih obrazaca koji artikulišu naš odnos prema svetu i u krajnjoj liniji naš odnos prema drugima.

Dakle, ako je suštinska kategorija koja se tiče fenomena tolerancije, odnosno pojma tolerancije, vezana za pojam jakog subjekta, onda treba da se otvori ozbiljna rasprava šta je taj drugi u tom komunikativnom procesu. On je nedvosmisleno tzv. slabi subjekt, on je ono što treba da bude tolerisano. To nas upućuje na još jedno značenje kategorije tolerancije, a to je da tolerancija pretpostavlja kontrolu. Dakle, slabi subjekt može biti integrisan samo onoliko koliko može da bude kontrolisan od strane jakog subjekta.

Ako se to preseli na nekakav univerzalniji diskurs, onda imamo u vezi sa pojmom tolerancije nedvosmisleno renoviranje Šmitovog pojma politike i čitavog kategorijalnog aparata koji ide u vezi sa tim. S jedne strane, to je problem granica kao jednog od najznačajnijih filozofskih termina, naravno i psiholoških, koji takođe upućuje na fenomen "spolja i unutra", odnosno na ono što će Cvetan Todorov sjajno artikulirati u tezi da postoji kardinalna razlika između nas i drugih, a što su naravno pre njega smatrali i Monteni i mnogi drugi filozofi i teoretičari društva.

Ono što takođe predstavlja jednu od tema oko koje možemo da razgovaramo, jeste da se upravo sve ovo što sam do sada rekla i čitav taj kategorijalni aparat uspostavlja kao neka vrsta vrednovanja. Dakle krijumčari jednu perspektivu vrednovanja, koja u čitavu priču o toleranciji ili o nasilju uvodi pojam "diferencijalne dijagnoze" koji je karakterističan za svaku društvenu organizaciju, posebno za vrednosni sistem ili ideološku podlogu koja ga artikuliše.

Na javnoj sceni u Srbiji imamo dve perspektive, dve opcije, dva diskursa - jedni su zagovornici tzv. multikulturalističkog projekta, sa druge strane su tzv. neorasisti

Ono što se meni čini zanimljivim za Srbiju danas jeste jedna specifična forma nasilja. Ona se tiče percipiranja javne sfere i načina na koji javna sfera ili javnost u Srbiji danas funkcioniše. Mi na javnoj sceni u Srbiji imamo dve perspektive, moglo bi se reći, dve opcije, dva diskursa. Jedni bi bili zagovornici tzv. multikulturalističkog projekta, sa druge strane su tzv. neorasisti. Ma koliko ovo što kažem delovalo dramatično, obe ove struje ili opcije pokušavaju da zaposednu javni prostor krijući se iza kategorije tolerancije, hoteći da ove druge stave pod kontrolu.

Kada pogledamo kako izgleda naša javna scena, onda bih ja govorila, da bih dovela u vezu naravno ideju tolerancije i nasilja, o svojevrsnom simboličkom nasilju koje se neprekidno promoviše i proizvodi na našoj javnoj sceni. Ono se manifestuje renoviranjem jednog duha

populizma koji je nedvosmisleno orijentisan ka tome da od srpske javne scene napravi svojevrsno gubilište i time da sve nas kao publiku ili potencijalne saučesnike uvuče u proces simboličkog giljotiniranja svih onih koji su na izvestan način pokazali neku vrstu svoje izuzetnosti.

Simboličko nasilje koje se neprekidno promovise na našoj javnoj sceni se manifestuje renoviranjem jednog duha populizma koji je nedvosmisleno orijentisan ka tome da od srpske javne scene napravi svojevrsno gubilište

Jedan od poslednjih primera koji je meni pao u oči, dogodio se tako što mi je u ruke došao jedan časopis, nedeljnik nepriličnog naslova, koji je isključivo orijentisan ka tome da razvlašćuje simboličke aure javne ličnosti, a posebno onih koji pokazuju jednu vrstu doslednosti i integriteta. U toj klimi estradizacije naše sveopšte javne scene, i kulturne i političke, dogodilo se i to da je jedna od naše dve fantastične teniserke doživela da joj je objavljena fotografija tako što joj je u toku meča neki od pomenutih paparaca virio pod suknju, uz vulgarni komentar. U pitanju je Jelena Janković, neću više da oklevam.

Javna scena se u Srbiji koristi za simboličko nasilje koje je orijentisano ka tome da svaku izuzetnost uprlja, da svaku "krunu skine"

Ovim primerom samo je potvrđena teza koju sam malopre iznela, a to je da se javna scena u Srbiji koristi upravo za to simboličko nasilje koje je orijentisano ka tome da svaku izuzetnost uprlja, i svaku krunu skine, zapravo da razvlasti taj koncept ideje, svaku osobu koja je uspela da nešto uradi, da se izdigne iznad nekog mora prosečnosti koju naravno svaki populizam vuče.

Tolerancija se može razumeti i kao indiferentnost prema drugima

Poslednja moja teza kojom ću završiti jeste u kakvoj vezi stoji pojam tolerancije, o kojem sam maločas govorila, sa pojmom simboličkog nasilja koji je kao što sam rekla *modus operandi* u Srbiji. Po mom mišljenju, radi se o jednoj vrlo važnoj stvari koja je takođe inkorporirana u kardinalno značenje današnjeg pojma tolerancije, a to je da u doba postmodernog odnosno postindustrijskog društva ili postmoderne kulture, mi imamo flagrantnu činjenicu da je stigla ta nekakva zadnja faza personalizacije, odnosno dobila formu da praktično živimo u nekoj vrsti odsustva *homo politicusa*, dakle nezainteresovanosti za druge što je posledica jednog univerzalnog narcističkog obrasca.

Tolerancija se može razumeti i kao indiferentnost prema drugima: "drugi je tu, ali me zapravo uopšte i ne zanima"; "zlo je tu, ali se ne tiče mene"; "simboličko nasilje je neprekidno prisutno, ali kakve to veze ima sa mnom"

To rezultira između ostalog još jednu stvar, a to je da se tolerancija može razumeti i kao indiferentnost prema drugima. Drugi je tu, ali me zapravo uopšte i ne zanima; zlo je tu, ali se ne tiče mene; simboličko nasilje je neprekidno prisutno, ali kakve to veze ima sa mnom - dok god nisam ja direktno involviran i dok ja nisam direktno uključen, apsolutno me se ne tiče.

Prema tome, pojam tolerancije je opasan između ostalog i zbog toga što on otvara mogućnost, koju je između ostalog napomenuo i profesor Mićunović, da se bude tolerantan i prema nemogućim stvarima i prema potpuno odvratnim, ružnim, necivilizovanim, upravo zato što pruža mogućnost da ne reagujemo.

Treba mobilisati javnost i pokazati da je Srbija spremna i za neku drugu vrstu javnosti i za neku drugu vrstu komunikacije koja nije nužno utemeljena na simboličkom odstrelu svih onih koji misle drugačije

Ono što ja vidim da je u izvesnom cilju ovih i ovakvih razgovora, jeste da se na izvestan način mobiliše srpska javnost da bi se u krajnjoj liniji kreativni i prosperativni (napredni) potencijali uočili, kako bi se barem u nekoj maloj meri u određenom trenutku moglo reagovati i pokazati da je Srbija danas spremna i za neku drugu vrstu javnosti i za neku drugu vrstu komunikacije koja nije nužno utemeljena na simboličkom odstrelu svih onih koji misle drugačije.

Zorica Tomić: Feminizam, socijaldemokratija i ekološka svest su među najvažnijim idejama u svetu

Hvala Nataliji, a pogotovo ovom komentaru koji se tiče antifeminizma. Da se nadovežem na sve što su rekli moji prethodnici, a delimično i na ono što sam ja elaborirala.

Znate, juče sam, prekjuče, u nekim dnevnim novinama videla u dodatku jednu mladu, zgodnu i u nekim standardima uspešnu ženu koja daje intervju i kaže "ne podržavam feminizam". Stvarno je dramatično da do sada, prošlo je nekoliko dana, ja nisam videla ni jedan jedini komentar na tu budalaštinu koja postavlja dve stvari: to je mera našeg primitivizma i našeg zaostajanja, to je mera koja nas stavlja sa one strane granice prema Evropi.

Između ostalog, kada je Natalija govorila o proaktivnoj politici, jedna od njih bi se apsolutno odnosila na obaveštavanje našeg građanstva, publike, biračkog tela, kako god hoćete, da su danas u svetu samo dva diskursa operacionalna u smislu društvenih nauka: jedan se tiče naravno problema feminizma, odnosno antifeminizma, to je još jedino polje gde teorija ima prilike da udahne, a drugi se naravno tiče ekologije.

Proaktivna politika je objasniti ljudima da feminizam nije bauk, da levica ili socijaldemokratske ideje takođe nisu bauk, da nije bauk da je ideja o ekološkoj svesti jedna od najvažnijih sa kojima treba da investiramo u budućnost

U jednoj zemlji koja želi da uđe u Evropu, koja vodi prljavu politiku medijsku, međusobnu, koja nas je anezirala, imunizovala, čije ispljuvke smo dužni da gutamo sa jutarnjim vestima u našim medijima, znate, sve ovo je dokaz da smo mi prilično daleko od Evrope, kao i naravno činjenica da na to još uvek niko nije reagovao.

Prema tome, proaktivna politika je objasniti ljudima da feminizam nije bauk, da levica ili socijaldemokratske ideje ili kako god hoćete, takođe nije bauk, da nije bauk da je ideja o ekološkoj svesti jedna od najvažnijih sa kojima treba da investiramo u budućnost.

Žarko Korać: Društvo neće biti tolerantno, ako se tolerancija ne istakne kao vrednost koju društvo svesno prihvata

Ja sam već prozvan kao psiholog pa se očekuje da kažem nešto sa stanovišta te nauke, mada sam hteo nešto drugo da govorim. Kada se kaže tolerancija, ona se u psihološkom smislu može svesti na prihvatanje različitosti. Tolerancija nije ništa drugo nego prihvatiti da postoje krupne razlike.

Kada se pogleda istorija sveta i u najmanju ruku kada se pogleda istorija Evrope, onda je evidentna činjenica da je istorija prepuna netolerancije i da su ekstremno retki i vrlo kratki periodi kada je postojala neka tolerancija. Evropa je stradala na različitosti, kao i najveći deo sveta, pre svega od verske i političke netolerancije.

Neki kažu da je istorija Evrope istorija verske i političke netolerancije. Daleko će nas odvesti ako o tome počnemo da pričamo, ali recimo uzmite samo jedan period koji je pomenut - reformacija i kontrareformacija - koje su uništile veliki deo Evrope. Neke su zemlje ostale kompletno bez plemstva, a ljudi su tada pisali "Bože, zašto si me osudio da živim u ovakvom vremenu?".

Evropa je stradala na različitosti, kao i najveći deo sveta, pre svega od verske i političke netolerancije

Znači, evropska istorija koja nam je najbliža je istorija netolerancije i mi ne treba da se zavaravamo. Društvo tolerancije je skorašnji istorijski proizvod. Neki ga vezuju za Voltera, za neke ljude koji su prvi počeli da govore o tome da je potrebno tolerisati razliku.

Ne uzimajući razne društvene i istorijske kriterijume, nema potrebe da govorim o persekucijama (proganjanju) svih onih koji se razlikuju na bilo koji način. Jedna od evidentnih činjenica jeste da postoji nešto u karakteru ljudskog društva i u psihološkom smislu u ljudskoj prirodi onakvoj kako

se ona razvija u društvu a ne kako se rađa, što vodi ka tome da je u izvesnom smislu netolerantnost prirodnije stanje čoveka nego tolerantnost. Razlog je proces socijalizacije u kojem se čovek, odnosno dete, prilagođava određenim društvenim normama i od njega se zapravo traži da ne odstupa od tih društvenih normi.

Te društvene norme, te društvene vrednosti, su obično i po pravilu univerzalne i podrazumevaju zabranu odstupanja od tih normi. Zapravo, karakteristika ljudskih društava, od primitivnih do takozvanih najrazvijenijih, je da se dete u razvoju, a kasnije i član te zajednice pridržava društvenih normi, i da se svakodnevno vrši kalibracija tih normi u smislu da li vi odstupate od tih normi ili ne odstupate.

U tom smislu može se reći da je celokupan društveni život sa ovog stanovišta ništa drugo nego neprekidno prilagođavanje čoveka nekakvim vrednostima, i onda se naravno postavlja pitanje kako društvo reaguje na one koji odstupaju od tih društvenih normi i društvenih vrednosti.

Pitanje koje se često postavlja je zašto su društva tako netolerantna prema onom minimalnom broju ljudi ili pojedinaca koji govore nešto što se razlikuje od uobičajenih društvenih normi

Takve primere ćete naći u našoj sredini sasvim nedavno. Pitanje koje se često postavlja jeste zašto su društva tako netolerantna prema onom minimalnom broju ljudi ili pojedinaca koji govore nešto što se razlikuje od uobičajenih društvenih normi. Imate osećaj da ono što je samo jedan čovek rekao može da uzdrma do temelja jednu tradicionalnu i veliku zajednicu.

Razlog je veoma jednostavan: zato što društvo ulaže ogroman napor da se sistem kohezije ostvari prihvatanjem tih normi, i svako ko odstupa od toga šalje jednu, kako misle pripadnici svake društvene zajednice, jednu zastrašujuću poruku da će doći do gubitka te kohezije i da ćemo se vratiti u nekakvo stanje za koje i ne znamo kako je zapravo izgledalo u praistoriji, pre organizovanog ljudskog društva. Kao da svaki disidentski glas, kao da svako odstupanje ugrožava temelje zajednice onako kako je ona stvorena.

Ono što ja želim da kažem, a već je i rečeno, to je da je tolerancija zapravo vrlo teška, i da društvo tolerancije u kome se to postavlja kao vrednost, zapravo mora da uči da toleriše razlike, a to u izvesnom smislu nije prirodno ni za društvo ni za pojedinca kao deo tog društva.

Tolerancija je zapravo vrlo teška i društvo u kome se ona postavlja kao vrednost mora da uči da toleriše razlike, a to u izvesnom smislu nije prirodno ni za društvo ni za pojedinca kao deo tog društva

Moram da kažem da je ovde dodat još jedan komplikovaniji pojam, a to je pojam nasilja oko kog u psihologiji naravno ne postoji saglasnost, postoje vrlo različite teorije o tome zašto su ljudi nasilni. Sasvim se slažem sa profesorom Mićunovićem da svaki čovek to ima u sebi i oko toga se ne treba zavaravati. Ali, samo neki ljudi postaju nasilni.

Ja mogu takođe opet da govorim sa stanovišta nauke. Jednu teoriju jednog poznatog istraživača

često pominjem jer je knjiga prevedena kod nas, to je teorija Stenli Milgrema. On je ispitivao nešto drugo, ali dosta blisko ovome o čemu danas govorimo, a to je takozvano altruističko ponašanje. Tolerancija bi mogla za neke potrebe da se prevede i tako, iako to nije isto. On je ispitivao zašto ljudi ne pribegavaju drugome u pomoć, i napravio je jedan veoma zanimljiv eksperiment, objavio knjigu, a kasnije nastavio ta istraživanja, ali je na žalost dosta mlad umro.

On je u tom eksperimentu pokazao kako je zastrašujuće lako napraviti situaciju u kojoj ljudi ne pomažu jedni drugima. Ali on ne bi bio veliki eksperimentalni socijalni psiholog da nam nije i definisao koje su to situacije u kojima mi ne pribegavamo drugima u nevolji i pokazao je da tu postoji nešto što nije sasvim blisko toleranciji, a to je problem takozvane podeljene odgovornosti ili nečega što je za našu priču veoma važno, a to je problem autoriteta.

Nijedno nasilje ne nastaje sâmo od sebe u društvu. Tome prethodi jedan relativno dug period u kome se vrši priprema za rat

Vraćajući se na pitanje autoriteta društvenih elita vi ćete videti da ni jedno nasilje ne nastaje sâmo od sebe u društvu, ne na nivou pojedinca u društvenom smislu. Tome prethodi jedan relativno dug period u kome se vrši priprema za rat. Na primer u našoj sredini bi to moglo da se pokaže, ja sam bar jedan diplomski rad na tu temu podstakao da se uradi.

Setimo se one čuvene rubrike Politike koja bila najčitaniji list, čitala se u Crnoj Gori, BiH, prilično se čitala i u Hrvatskoj tada. Ako napravite analizu, možete videti kako se priprema dehumanizacija čitavih naroda, kako se vode pseudoistorijske rasprave koje treba da nas dovedu do čuvene tačke koja se zove opravdani rat ili preventivni rat. "Rat je potrebno napraviti da bi sprečili nasilje".

Drugim rečima, uvek imate jedan period pripreme za rat u kome učestvuje elita, i ta elita, hajde da budem umeren, veći deo elite, značajan deo elite jednog naroda zapravo pomaže ljudima koji imaju dileme da te dileme izgube i da kažu "kada elita ovako govori, šta meni preostaje?". Sada to duboko protivureči onome što mi verujemo o sebi. I tu je Milgrem šokantne stvari rekao o nama. Mi svi verujemo da imamo zdrav razum i moralnu odgovornost da mi u stvari o tome odlučujemo.

Evo, ja ću vam reći samo nešto što je zanimljivo. I Milgrema je šezdesetih godina kopkao fenomen nacizma i on je nameravao da taj eksperiment koji je započeo u Americi uradi i u zapadnoj Nemačkoj. Hteo je da pokuša da odgovori, možda naivna ideja, kako je moguće da je jedan civilizovan narod pao u jedno takvo varvarstvo tridesetih godina. Međutim, on je dobio tako šokantne rezultate u Americi, da nikad nije otišao u zapadnu Nemačku. Smatrao je da uopšte to više nije potrebno jer je sve to isto dobio u Americi i dobio je u svim društvima od Japana do Filipina, do Argentine. Gde god je taj eksperiment ponavljan dobijani su vrlo slični rezultati.

Veliki broj ljudi odbacio je svoju takozvanu moralnu odgovornost i pod pritiskom autoriteta, išao do kraja. Da ne bih bio misteriozan, ovde ima i psihologa u sali uključujući i Borisa Tadića,

eksperiment je bio sledeći: on je izmislio jedan veliki aparat i takozvanim naivnim kandidatima rekao da ispituje proces učenja, i da je to aparat koji daje elektrošokove onima koji ne uče kako treba. Ono što naivni subjekt nije znao, to je da je ovaj što uči imao instrukciju da stalno namerno greši. Ono što je bila poenta to je da je taj aparat mogao da za po 15 volti daje sve jaču struju i bilo je jasno označeno na toj fiktivnoj skalameriji da je od nekog trenutka struja opasna, odnosno od nekog trenutka smrtonosna. Pokazalo se da je preko 60-70% kandidata išlo do kraja i da su stvarno davali struju ubili bi kandidata. Pitao je ovaj nesrećni naivni ispitanik "pa šta sad ja da radim?", a ovaj je rekao "ne, ne, ovo je naučni eksperiment, vi morate da idete dalje!".

Zamislite samo u toj situaciji da je u laboratoriji pred tzv. naučnim autoritetom preko 70% ljudi otišlo do kraja, a preko 50% ljudi bi ubilo da je zaista puštana struja. Ovaj je naravno glumio da se grči, da ga boli, ali se kandidat nije obazirao i išao je do kraja. To sve zvuči kao dečja igra, međutim vrlo su interesantni razgovori koje je on vodio kasnije sa tim kandidatima. Svi su mu rekli "pa to je naučni eksperiment, naučnik mi traži". Vidite kakvom brzinom je skinuo sa sebe ličnu, individualnu moralnu odgovornost. E sad se vraćam na našu temu i završavam.

Ono što se pokazuje u procesu sticanja znanja i socijalizacije jeste da mediji, naročito elektronski, imaju sve veću ulogu i daleko su najuticajniji

Kad se govori o karakteru društva, mora se prihvatiti da samo po sebi društvo nije tolerantno i da društvo neće biti tolerantno ako se tolerancija ne istakne kao jedna od vrednosti koje društvo svesno prihvata i koje želi da razvija. To ima reperkusije barem na dve stvari. Prvo, to je pitanje kako izgledaju mediji, naročito elektronski koji su daleko najuticajniji; šta ćemo sa problemom tolerancije u medijima?. Ono što se pokazuje u procesu sticanja znanja i socijalizacije jeste da mediji imaju sve veću ulogu. Drugo, postavlja se kao vrlo veliko pitanje sistem obrazovanja, jer u modernim društvima deca, odnosno ljudi, u školama provode 16-17 godina, znači ogroman deo života provedu u nekom institucionalizovanom formalnom sistemu obrazovanja. Kakav je to sistem i da li se u njemu pojavljuje tolerancija kao vrednost?

Samo po sebi društvo nije tolerantno i neće biti tolerantno ako se tolerancija ne istakne kao jedna od vrednosti koje društvo svesno prihvata i koje želi da razvija

Ako bismo netoleranciju vezali za autoritarnost, imamo još jedan novi pojam Adorna i saradnika, i imam za vas vrlo loše vesti. Istraživanja koja su kod nas započeta, još je postojala bivša Jugoslavija 1963. godine, prva istraživanja su radili naši poznati profesori Nikola Rot i Nenad Havelka. Ta istraživanja pokazuju konzistentno za poslednjih trideset godina da je Srbija jedna od zemalja, doduše nisu mnogo bolje ni ove druge bivše jugoslovenske republike, ali ja sada govorim o Srbiji, u kojima dobijeni skorovi autoritarnosti spadaju u najveće u svetu. To znači da je konzistentna upotreba instrumenata iz skale Adorna i saradnika pokazala da smo mi izuzetno autoritarno društvo i u našem društvu bi posebno značilo da se tolerancija istakne kao neka vrednost.

Meni se čini da u našem društvu postoji jedan sukob ljudi koji ističu toleranciju i govore o toleranciji kao vrednosti ljudi, i onih kojima je netolerancija zapravo osnovna vrednost, i čini mi

se da je ta podela u našem društvu dublja nego bilo koja politička podela

Meni se čini da u našem društvu postoji jedan sukob ljudi koji ističu toleranciju i govore o toleranciji kao vrednosti ljudi, i onih kojima je netolerancija zapravo osnovna vrednost. Čini mi se da je ta podela u našem društvu dublja nego bilo koja politička podela. Naravno to ne znači da na političkoj strani imate najveći broj netolerantnih, a na nekoj drugoj strani mnogo više ili većinskih tolerantnih. Meni se čini da je to podela koja je najdublja za naše društvo i da je većina na žalost na strani netolerancije.

Kako da od društva maksimalne netolerancije postanemo društvo maksimalne tolerancije?

Pošto je profesor Mićunović otvorio jednu veliku temu, koja se kod nas na žalost otvorila sa ovim demonstracijama oko Bulevara Zorana Đinđića, a to je koji je stepen društva tolerantan za netoleranciju, smatram da je to zanimljivo pitanje za svakoga ko govori o toleranciji. O tome postoje vrlo različita mišljenja i na žalost moram da kažem da ne postoji jedinstveno rešenje nigde. To zavisi od nečega što se može nazvati istorijsko iskustvo društva.

Ako uporedite dve razvijene demokratije kao što su danas Nemačka i SAD, videćete da one imaju različit odgovor na ovo pitanje. Danas imamo da je u Nemačkoj zakonom zabranjeno propagiranje nacizma. U Nemačkoj ili Austriji postoje zakoni koji će vas sankcionisati dok, u SAD takvi zakoni ne postoje. U SAD možete da lepите kukaste krstove, da osnivate nacističke partije i da veličate Hitlera što tamo neke marginalne grupice i rade, drugim rečima ne baš bez uticaja, ali ipak marginalne. Dakle različita društva to određuju sa stanovišta svojih interesa.

U raspravi koja je kod nas započeta i stala o tome da li se može veličati lik i delo Ratka Mladića, evo imamo ovde dosta pravnika, uglednih advokata i profesora Vojina Dimitrijevića, nikada niko nije pomenuo jednu reč koja se zove opravdana sumnja. Znači stalno se pominje pretpostavka nevinosti, a niko ne kaže da li postoji opravdana sumnja. Nije samo pretpostavka nevinosti, pa valjda postoji i sumnja da je neko nešto učinio.

Da li se mogu veličati i lepiti plakati i slike ljudi osumnjičenih pred Haškim tribunalom? Odmah da vam kažem, ja bih bio sklon da se kaže NE

Znači, ta debata u našem društvu nije završena i to je velika šteta. Samo naše društvo može da odgovori kako da postupi u ovom slučaju. Nema nikoga spolja ko može da daje instrukcije. Nemačka je rešila na jedan način, a Amerika na drugi. Amerika naravno nije imala iskustvo nacizma. Znači samo Srbija može sama, i mi koji danas u njoj živimo, da kaže kako treba da izgleda, ne običaj i trenutni društveni stav, nego nešto što bi se moglo pretočiti i u zakon. Mi jedini možemo na to da odgovorimo i meni je žao što je ta diskusija prestala i pre nego što je počelo da se govori o tome.

Da li se mogu veličati i lepiti plakati i slike ljudi osumnjičenih pred Haškim tribunalom? Odmah da vam kažem, ja bih bio sklon da se kaže NE. Mislim da je, ako se pogleda ono što sam rekao u sasvim kratkom rezimeu, priroda društva takva da tera svoje pripadnike da zastupaju istovetna

mišljenja.

Mi smo društvo netolerancije, visoke netolerancije koje sa ogromnim teškoćama mora da pomiri dve teške protivurečnosti - liberalni sistem vrednosti, poštovanje ljudskih prava i politički pluralizam i, istovremeno, tradicionalne obrasce idealnog društvenog ponašanja koji su ovim prvima potpuno suprotni

Ako se pogleda u Milgramova istraživanja koja kažu da ljudi sa velikom lakoćom odgovornost prebacuju na autoritete, i ako se pogleda činjenica da mi imamo konzistentna istraživanja koja pokazuju visok stepen autoritarnosti, onako kako je to definisao Adorno sa saradnicima, onda ja moram da kažem da sam dosta veliki pesimista. Mi smo društvo netolerancije, visoke netolerancije koje sa ogromnim teškoćama mora da ostvari, da pomiri dve teške protivurečnosti - liberalni sistem vrednosti, poštovanje ljudskih prava, politički pluralizam i istovremeno tradicionalne obrasce idealnog društvenog ponašanja koji su ovim prvima potpuno suprotni. I mi smo društvo koje još ima tu nedavnu ratnu prošlost i problem kolektivne odgovornosti, kolektivne zločine koji su u naše ime izvršeni.

Mislim da je ovo je dobro izabrana tema, zato što ovo jeste najveći problem našeg društva, on je mnogo teži od bilo kog partikularnog problema, a to je kako da od društva maksimalne netolerancije postanemo društvo maksimalne tolerancije.

Ono što meni nedostaje je javna debata i javno zalaganje dela naše političke elite da je tolerancija osnovni cilj našega društva i jedini pravi način da se izađe iz ciklusa nasilja u kome se nalazimo

Ako pogledamo političke lidere koji nas danas vode, onda se pokazuje da smo mi tipično društvo tranzicije. Imali smo Miloševića, potpuno direktnog predstavnika autoritarnog sistema koji smo imali posle rata, a danas imamo malo mešano na političkoj sceni. Dakle imamo i tolerantne lidere i potpuno netolerantne lidere.

Naša budućnost bi morala da bude u obrascima koji bi doveli do jednog dela političke elite, barem ovih na vrhu, koji bi lično izgledali sasvim drugačije, ali ja sam veoma veliki pesimista i ono što meni nedostaje to je jedna javna debata i jedno javno zalaganje dela naše političke elite da je tolerancija osnovni cilj našega društva i jedini pravi način da se izađe iz ciklusa nasilja u kome se nalazimo.

Natalija Mićunović: Da preispitamo vrednosti koje prihvatamo kao zajedničke

Znajući da ću doći ovde kupila sam knjigu profesorke Zorice Tomić, drugo izdanje "Muškog sveta" i čitala sam deo o antifeminizmu kao jednom značajnom problemu za ovo pitanje, a onda je slučajno bio na televiziji film "Uraditi pravu stvar" koji govori upravo o nasilju a završava se fantastičnim citatima iz materije Lutera Kinga i Malkoma Eksa.

Sada je profesor Korać rekao nešto na šta želim da se, kako se to kaže, nadovežem, a to su vrednosti netolerancije. Ja sam i ranije pisala i govorila o tome da je tolerancija po mom mom mišljenju suviše "nizak" cilj, to je suviše slab ideal da njemu težimo. Kako je rekla profesorka Tomić, to je samo podnošenje nečega.

Ako mi samo podnosimo, recimo homoseksualce, onda ih mi zapravo nismo ni prihvatili, mi nekako pristanemo da ih ne tučemo zato što je to kažnjivo, na primer. Ali problem mora da se "napadne" nekako dublje, jer netolerancija ima svoje vrednosti.

Tolerancija je suviše "nizak" cilj, to je suviše slab ideal kome težimo, to je samo podnošenje nečega.

Na primer, problem sa promovisanjem multikulturalnosti. Kada kažemo "sada ćemo imati na Kosovu multikulturalno društvo", treba da se upitamo šta je to uopšte. Inače, teorija multikulturalnosti je prošla mnoge faze i prilično je izašla iz tog mišljenja da će multikulturalnost stvarno da odgovori na neke probleme, jer u svojoj izvornoj priči ona je zamišljena kao, eto, razne kulture postoje, pa postoje jedne pored drugih i svako ima neki svoj način života, ali ipak oni svi žive zajedno.

Problem je u tome što način života sadrži često smisao života da je nemoguće živeti zajedno sa ljudima, a ne tolerisati da su oni tu negde. Kao što bi rekao čuveni albanski književnik sa Kosova Kadare "suživot je smrt", znači nemoguće je živeti zajedno, nemoguće je živeti zajedno sa ljudima koji nemaju nikakve zajedničke vrednosti. Tako da ako mi imamo vrlo jake vrednosti pravoslavlja koje kaže da je homoseksualizam veliki greh i da ne treba da tolerišemo homoseksualne zajednice, i imamo ljude koji praktikuju homoseksualizam, onda ne možemo zaista sa njima da sarađujemo. A ja mislim da bi to trebalo da bude ideal - saradnja.

Naš ideal trebalo bi da bude saradnja

Inače u biologiji postoje dve vrste životinja, one koje sarađuju kao što su pčele, a mi recimo pripadamo zverima. Zveri love, i prema tome takmiče se. Sve vrste takmičenja, svi sportovi, ne

samo grubi, jesu sublimacija nasilja. Imamo puno sublimacija nasilja. Možemo na televiziji da gledamo sportove, ratove na Balkanu, Bliskom Istoku, a uzdržavamo se od nasilja, jer smo taj monopol prepustili državi.

Međutim, mnogo je teže da ostvarimo taj drugi ideal, ideal saradnje, i za to je potrebno da preispitamo koje su to zaista vrednosti koje delimo. One se često pominju kada govorimo o ove dve različite grupe. Nekad se pominju hrišćanske vrednosti, ali se zaobilaze milosrđe i ljubav prema bližnjem. Onda se pominju evropske vrednosti, ali se tu nekako ne ističu dovoljno bratstvo i solidarnost.

Tako da je vrlo teško izgraditi društvo tolerancije, ako je tolerancija onaj krajnji ideal. Uvek moramo težiti da se ide ka nekom višem idealu, a usput naravno moraćemo da podnosimo, kao što već i sada podnosimo svašta, jer mi naravno podnosimo tu gomilu nasilja i prljavštine u našem javnom životu.

Mi smo već izgradili izuzetno visok nivo tolerancije, ali može biti za pogrešne stvari. Pravi odgovor na nasilje nije da mi tu nešto tolerišemo, nego da naučimo da se ponašamo na jedan potpuno drugi način.

Znači, mi smo već izgradili izuzetno visok nivo tolerancije, ali može biti za pogrešne stvari. Tako da mislim da jedan pravi odgovor na nasilje, jedan vrlo proaktivan, nije da sada mi tu nešto tolerišemo, nego da naučimo da se ponašamo na jedan potpuno drugi način, tako što ćemo prvo da preispitamo koje su to vrednosti koje želimo da prihvatimo kao svima nama zajedničke.

Gašo Knežević: Pojmovi u nazivu naše debate simbolišu puteve pravnog izlaza iz sukoba

Ovde sam identifikovao nekoliko pravnika. Ja bih voleo samo radi objektivnosti da vam dam jedan pravni pogled na ove teme koje smo mi danas stavili na tapet.

Kad sam video pojmove koji su sadržani u našem nazivu debate, da su to nasilje i tolerancija, ja sam zapravo identifikovao dva izlaza iz konflikta; pravo identifikuje tri izlaza iz konflikta.

U osnovi svega je konflikt, u osnovi nasilja je konflikt. Taj konflikt je zapravo identifikacija problema i on je pozitivan, sa tog aspekta je pozitivan jer kad uđete u konflikt vi ste identifikovali vaš problem. I ako ga pametno depersonalizujete vi idete u evoluciju, relativno prosto.

Kako ljudi izlaze iz konflikta? U pravu mi smatramo da postoje tri puta izlaska iz konflikta. Jedan je sila i to je nasilje, dakle to je proaktivno ponašanje i ono je pozitivno zato što je proaktivno, zato što čovek rešava svoj problem. Dakle upotreba sile koja vodi ka nasilju je jedan način rešavanja konflikta i on se naziva u pravu ponekad "pravo jednoga", zato što uglavnom jedan pobedi. Naravno, retorzija (uzvratanje istom merom) je sledeća stepenica koja dolazi za nekoliko godina kada onaj poraženi dobije više snage. Dakle nasilje je jedan put izlaza iz sukoba.

U pravu smatramo da postoje tri puta izlaska iz konflikta: upotreba sile koja vodi ka nasilju je jedan način, drugi je "sindrom kompromisa" ili "pravo dvojice", a treći način je "sindrom trećega" ili "pravo nepristrasnoga"

Drugi izlaz iz sukoba u pravu bih nazvao sindromom kompromisa, a zapravo se on bazira na toleranciji jer sindrom kompromisa, možda će sada ovde nešto prepoznati ekonomisti i psiholozi, je distributivna pogodba i integrativna pogodba. Dakle integrativna pogodba je "nju dil" (*New Deal*), to je novi posao ovih koji su zaratili, koji su u konfliktu, a distributivna pogodba je ono što pokušavamo sa Kosovom, to je kompromis, to je tolerancija, ima elemenata toga.

Ovaj put pravnog izlaska iz krize mi zovemo ili nazivamo sindromom kompromisa ili pravom dvojice zato što se obično medijacijom dolazi do nekog kompromisa, dakle to je pogodba dvojice koji su u konfliktu.

I najzad onaj klasični put koji svi vezuju za pravo, takođe se relativno oslanja na toleranciju, to je sindrom trećega ili pravo nepristrasnoga. To je sudija ili arbitar. To je pristajanje na odluku koju donese neko treći, znači odluka se toleriše kakva god da je.

Dakle, ova dva termina koja su u nazivu naše današnje diskusije zapravo predstavljaju, simbolišu puteve pravnog izlaza iz sukoba. I mi pričamo zapravo o sukobu. Pošto smo mi konfliktno društvo, naravno da ima puno nasilja jer to je proaktivna reakcija ljudi, i ja ću uvek reći da nasilje nosi nešto pozitivno u sebi, jer je proaktivno, jer štiti sopstveni interes. U tom smislu je nasilje bolje nego pristajanje na odluku trećeg. Pristajanje na odluku trećeg je dizanje ruku od sopstvenog života, sa upravljača sopstvenog života, jer onda kažem "ja ne mogu da rešim problem, neka mi reši treći". Ja ne govorim da mi sada izaberemo neki put i da ga zacrtamo, ja samo govorim o tome kako možemo razgovarati i o pojmu tolerancije i o pojmu nasilja.

Dakle možemo razgovarati sa različitih ili iz različitih uglova ili sa različitih aspekata. Jako se slažem da je tolerancija nizak cilj, jako se slažem sa tim naročito što tolerancija u četvrtoj generaciji može roditi retorziju. Tolerancija, pristajanje i tolerisanje, znate, nagomilava se, dolazi do određenog zasićenja tolerancije i može doći do retorzijalnog ekstremizma, koji je opet sam po sebi nasilje. Ako ćete ga definisati možete ga definisati i kao oblik nasilja, ma koliko ispravan po nekim ciljevima.

Za početak, cilj mi je bio da još jednu dimenziju uvedemo u diskusiju.

Miladin Kovačević: Mehanizmi transfera kriminala, hijerarhija i mreža

Po svojoj primarnoj profesiji ja sam matematičar, po aktuelnoj ekonomista i statističar, ali sam u jednom trenutku 2003. godine, možete već i pretpostaviti koji je to trenutak bio, inspirisan da napišem jedan tekst upravo na neku od tema koje se danas raspravljaju. Taj tekst je objavljen u časopisu "Tabu", to je časopis konzorcijuma PR i marketinških agencija.

Tekst nosi jedan naslov koji na prvi pogled može izgledati pretenciozno "Fenomenologija kriminala". Dakle jasna je asocijacija na Hegelovu filozofiju duha, ali nisam u stvari imao nameru da budem pretenciozan.

Taj tekst je u stvari tekst, da tako kažem, pseudometafizičkog ili možda bolje rečeno tehnicističkog karaktera. Moja namera je bila da nekako promislim mehanizme transfera kriminala iz jednog vremena u drugo vreme, iz jedne faze razvoja ili stanja, hajde da kažem, države i društva, u neko novo stanje ili drugo vreme.

Moja namera je da promislim mehanizme transfera kriminala iz jednog vremena u drugo vreme, iz jedne faze razvoja ili stanja države i društva u neko novo stanje ili drugo vreme

Ono što je moja osnovna poenta ili dve osnovne poente jesu da mislim da je potrebno govoriti o kriminalu, o onome za šta je do sada češće bila upotrebljavana reč nasilje, a druga stvar koju ovde želim potencirati ili koju sam potencirao tim tekstom, ako mi dozvolite pročitacu par odlomaka iz teksta, jeste zapravo jedna prilično radikalna teza da je makar u našoj neposrednoj prošlosti svo nasilje ili sav kriminal, zapravo generisan u krilu državne moći.

Svo nasilje ili sav kriminal, makar u našoj neposrednoj prošlosti, zapravo su generisani u krilu državne moći

Dakle, teško bismo mogli govoriti o nekom nasilju ili kriminalu, a da ne padnemo u zamku efemernosti ako ne povežemo ta dva fenomena ili te dve stvari. Naravno, ja ipak sada govorim o prošlosti, o neposrednoj prošlosti, mogli bismo govoriti o prošlosti unazad tri, pet, deset i svakako 15 godina, ovde je već bila apostrofirana ta prošlost.

Da bih uspeo nekako da promislim taj transfer kriminala ili taj transfer nasilja, kažem iz jednog vremena u drugo vreme, ma šta to značilo, upotrebio sam dve ključne reči, zapravo pokušao sam da napravim dve kategorije. Jedna reč je hijerarhija, a druga je reč mreža. I sada ćete videti kako te dve forme funkcionišu u deskripciji prenosa nasilja, hajde da kažem, da ne budem enigmatičan, iz vremena devedesetih u vreme posle 2000.

Naravno ovde nema nikakvog govora o nekim konkretnim primerima, jer prosto tekst je pisan jednim pseudometafizičkim jezikom. Nasilje kao imanencija svakog vladanja nosi sobom, produkuje herojčine, uzore, mitove, poredak vrednosti i istovremeno određene racionalne i etičke obrasce. Ovo poslednje čini se zato što egzistencijalni imperativ kritičnog održavanja života i kapaciteta stvaranja dobra nadvisuje nasilje i uništenje.

Nasilje kao imanencija svakog vladanja produkuje herojčine, uzore, mitove, poredak vrednosti i istovremeno određene racionalne i etičke obrasce

Zarad utilitarne svrhe vladanja, nužna mera je granica nasilja, i na toj granici pomalja se ideja uređivanja odnosa, odnosno primene nasilja tj. države. Istorija ponavlja pak primitivni oblik prevladavanja tj. uspostavljenje dominacije vlasti i moći. Nasilje, organizovana sila, pa i sama ideja države u istorijskom vremenu postaju instrumenti sticanja moći, njenog širenja, sve do preuzimanja najvažnijih nominalnih realnih poluga vladanja. Dakako ovde govorimo o polugama moći vladanja u najširem smislu, ne razdvajajući na ovom mestu kapital, državni aparat, medije, ideologiju, pravo, uspostavljanje sistema socijalnih i ekonomskih odnosa, korupciju, paralelene i spregnute elemente sive ili tamne moći, nadnacionalne institucije i kanale uticaja ili formiranje rezervnih bolje zaštićenih položaja ili uporišta, sve što može generisati realnu ili u prvi mah prividnu predstavu moći.

Reč predstava ovde ima naročitu težinu, ona ukazuje na prethodeći napor stvaranja mnjenja i ulogu propagande. Ideologijom se gradi zavodljiva slika budućeg benefita za sve ili za ekstenzivnu većinu, a propaganda delovanja ima dvojaku prirodu.

Sada se dolazi do reči hijerarhija i mreža. Ideja hijerarhijske organizacije je put očuvanja i racionalne artikulacije moći. Hijerarhija je obrazac doveden do savršenstva u rimskom dobu i kasnije u istorijskom vremenu hijerarhija je ekvivalent organizacije. Ne možemo zamisliti bilo kakav organizacioni korpus bez principa hijerarhije. Totalna hijerarhija prožeta autoritarnim obrascem, o tome smo već dosta čuli, pokazuje izvesne slabosti tamo gde se očekuje da pokaže žilavost i snagu. Najvažnija pitanja čekaju da ih reši najviši autoritet, najčešće individualizovan u javnom ili sivom polju.

Hijerarhijska organizacija je put očuvanja i racionalne artikulacije moći

Teško je pak izbeći pitanje zašto je autoritarna moć često pomerena u sivi prostor, zašto je tako omiljena sprega formalne i neformalne moći. Jasno je da slatkiš neformalne moći nosi komfor i uzbuđenje neodgovorne upotrebe moći, ali je teže pronaći u to zašto formalna moć, koja makar i klasično autoritarna nosi minimalnu javnu odgovornost, ustupa veliki deo prostora neformalnim činocima, onim činocima kojima su definisane određene formalne funkcije, ali njihovo delovanje je nekontrolisano, a instrumenti prinude ili sile u njihovim rukama.

Odgovor bi se mogao naći u razumevanju uslovnog karaktera ovog pitanja tj. razumevajući razlikovanje formalne i neformalne moći kao uslovno. U genezi formalne moći, neformalni činoci igraju presudnu ulogu. Tako se ispostavlja da su neformalni činoci stvarni nosioci moći

odlučivanja, a formalni manje ili više značajna postava za obezbeđenje procedure i regulatornog formalnog mehanizma. Javnost i formalne institucije na taj način prividno ili samo delimično mogu uticati na odluke i upotrebu moći.

Konvencije institucija služe cilju zaštite i preko granica koje su postavljene, čak i za apsolutnu moć. Ako je večno trajanje možda i obezbeđeno iznutra, spolja ne može nikada biti. Od kardinalnog značaja ovde su konvencije institucije koje sublimirano kategoriji novac i svojina, ove mogućnosti očuvanja moći, egzistencijom uticaja i nakon gubitka formalnih uporišta izuzetno multiplikuju primenu moći u ograničenom vremenu i bezobzirnu preraspodelu dobara, surovu zloupotrebu, upotrebu ljudskog materijala, podređivanje sveukupne perspektive ličnoj odnosno grupnoj perspektivi.

Dinamizam stvaranja održive vrednosti za mali broj protagonista moći istovremeno je i dinamizam razaranja buduće egzistencije velikog broja onih čija je svest pregnirana očekivanjima prividnog i materijalno nužnog stvaranja. Ali više od toga ona na planu pojedinca ne nosi potenciju sagledavanja budućeg pa ni sposobnost stvaranja protiv moći u bilo kom vidu. Tako je masa uhvaćena u "plesu života i smrti", na račun koga se ostvaruje manje ili više budućnost ili trajanje moći i onih njenih posrednika koji su se u pređašnjem vremenu nalazili u sivoj zoni, dalje od očiju javnosti i visokih formalnih pozicija.

Mreža, tj. horizontalno povezivanje je ključ razumevanja tranzicije moći jedne ka drugoj hijerarhijskoj postavi, koje po prirodi stvari imaju manje ili više konfliktno odnošenje

Ešaloni moći su postrojani u pređašnjem vremenu, tako da u budućem mogu kontrolisano i sa izvesnošću zameniti uloge i očuvati što veći deo supstance, kapitala u najširem smislu. Regulativna pravila, sistem vladanja, ma ko god da ga je kreirao i ma kako da ga je kreirao, ne omogućuje dovoljnu propulziju. Sistem po sebi manje ili više koči multiplikaciju, a to je neregularna kriminalna akcija, put do višeg nivoa propulzije, zgušnjavanje preraspodele u realnom kratkom vremenu.

Potom dolazimo do pojma mreže. Kažem da je upotrebljena reč "mreža" koja je možda ključ razumevanja tranzicije moći jedne ka drugoj hijerarhijskoj postavi, koje po prirodi stvari imaju manje ili više konfliktno odnošenje. Ranije je upotrebljena reč "prevladavanje" samo da označi karakter događanja, sada se oslanjamo na dva ključna pojma "mreža" i "hijerarhija" kako bi se funkcionalni aspekt bolje osvetlio.

Već je rečeno da hijerarhijsko tj. vertikalno organizovanje po sebi ima slabosti očuvanja moći preko granica trajanja jedne hijerarhijske postave ili čak pojedinca na vrhu piramide. Potpuna dominacija hijerarhijskog principa čini organizaciju krutom i ranjivom, na vitalnim mestima, čvornim tačkama hijerarhije; poseban je problem koji stvara neoptimalno mnoštvo nivoa hijerarhije. Efikasnost i funkcionalnost bitno zavise od tih stepenica u hijerarhijskoj piramidi, a najviše od samog vrha.

Sistem i pravila zamene unekoliko ublažavaju ovu slabost. Princip mreže tj. horizontalnog

povezivanja plodotvoran je kako u nadgrađivanju benefita tako i u saniranju zbog mogućih posledica zbog slabosti hijerarhijskog ustrojstva. Mreža omogućava prenos moći sa jednog na drugo hijerarhijsko ustrojstvo i na taj način očuvanje moći.

Delovanje u mreži međutim ne podleže rezistentnim regulatornim instrumentima, tako da se nužno odvija u neformalnoj zoni i poprima obeležja kriminaliteta. Ukoliko je više zaštićeno ovo delovanje kada je pokriveno formalnom hijerarhijom, utoliko lakše prekoračuje granice sitnog ogrešenja i ugrožavanja normi, u određenim okolnostima povišene opasnosti, nestabilnosti za uspostavljenju hijerarhiju. Mreža *mutatis mutandis* (kad se izvrše potrebne izmene) postaje nadhijerarhija, ovladava hijerarhijom i pretvara je u sluškinju za obezbeđenje skrivalice u prividu funkcionisanja formalnog mehanizma.

Povratno, mreža se na taj način razobručuje tj. razara sva ograničenja i na taj način postaje gospodar života i smrti uz hiperstazu arsenala bizarnih, orvelovskih metoda predupređivanja, usmeravanja sitnih i krupnih događaja, informacija i dezinformacija, akcije i kontraakcije, itd. Izvinjavam se ako sam odužio, ali prosto sam hteo ovo da kažem.

Zoran Lutovac: Tolerancija i međunacionalni odnosi

Želeo sam da se nadovežem na ono što su uvodničari govorili i da napravimo jednu vrstu dijaloga na tu temu, da povežemo ovu današnju temu sa tolerancijom i međunacionalnim odnosima.

Dakle, ono što je bilo interesantno na ovim područjima poslednjih petnaestak i više godina to je staviti toleranciju u kontekst svega što nam se dešavalo. Da se nadovežem na ono što je Natalija rekla da je tolerancija suviše nizak cilj. U perspektivi da, ali mislim da je u konkretnim okolnostima i on teško dostižan i da je neophodna etapa na putu ka nekom višem cilju.

Navešću samo neki primer država razvijenijih od Srbije. Na primer Južni Tirol koji danas važi za primer kako su međunacionalni odnosi uređeni, a do pre nekoliko desetina godina su se tamo bacale bombe i postojao je jak separatistički pokret. Međutim i dan danas možete čuti neke nostalgичne nacionalističke parole.

Ono što je ključno u svemu tome je da vi kada danas odete u taj Južni Tirol prosto ne znate kada ste prešli nekadašnju vrlo utvrđenu granicu između Italije i Austrije. Uđete u taj prostor, vidite da je tamo bogatstvo, vidite da ljudi tamo žive jako dobro. Međutim kad uđete malo dublje u suštinu tih odnosa i pokušate da nađete poreklo tih odnosa vidite da je tu pre svega bilo

potrebno aktivne državne politike, jedna uređena pravna država, i razvijanje političke kulture koja podrazumeva uvažavanje i jednih i drugih.

Imali smo nacionalne stranke većina i nacionalne stranke manjina koje su jedne drugima "trebale", dok su građanske stranke koje su zagovarale toleranciju i normalan život postajale konkurencija i jednima i drugima i bile su nepoželjne i za jedne i za druge

Sve to zajedno je dovelo do toga da to više nije krizno područje u međunacionalnim odnosima. Ali kad pitate jednu suštinsku stvar za sve koji se bave tim problemom - koliko ima mešovityh brakova - dobićete ipak jedan porazan podatak: 2% mešovityh brakova u takvom jednom Južnom Tirolu koji je simbol bogatstva, koji sve što zaradi zadržava za sebe, plus dobija iz fondova države Italije i države Austrije i iz evropskih fondova. Taj viši cilj nije dosegnut ni u bogatom Južnom Tirolu. Postignuto je ono što je neophodno bilo gde u svetu gde postoji tradicija loših međunacionalnih odnosa - najpre uspostaviti toleranciju i onda na tom osnovu graditi više ciljeve.

Svedoci smo šta se sve kod nas dešavalo i nekako na primeru međunacionalnih odnosa vidite u stvari kako je prilično teško uravnotežiti one političke ciljeve kojima težite i sredstva kojima ih želite postići. Recimo, imali ste međunacionalne sukobe u okruženju, stvarale su se nacionalne etničke stranke koje su se pojavljivale kao tumači nacionalnih ciljeva, interesa svoje etničke zajednice. Vremenom ste imali nacionalne stranke većina i nacionalne stranke manjina i jedne drugima su trebale, dok su građanske stranke koje su zagovarale toleranciju, koje su zagovarale normalan život nekako postajale konkurencija i jednima i drugima i bile nepoželjne i za jedne i za druge.

Ono što je takođe u svemu tome bitno jeste da, ako se i može razumeti šta treba učiniti da se to menja, da ne postoje više ekskluzivni tumači nacionalnih interesa, da počinjemo da gradimo društvo na nekim načelnijim, opštijim ciljevima.

Postavlja se pitanje ko je predstavnik nacionalnih manjina u parlamentu - da li je to samo onaj koji je došao iz etničke nacionalne stranke ili to može biti neko iz građanske stranke koji se zalaže za njihove ciljeve

U današnjem političkom životu Srbije postoji među novinarima i među analitičarima međunacionalnih odnosa jedna floskula da nismo imali predstavnike nacionalnih manjina u parlamentu. Onda se tu postavlja pitanje ko je predstavnik nacionalnih manjina u parlamentu. Da li je to samo onaj koji je došao iz etničke nacionalne stranke ili to može biti neko iz građanske stranke koji se zalaže za određene ciljeve.

Kako se neko ko je bio na listi jedne etničke stranke smatra predstavnikom nacionalne manjine u jednom sastavu parlamenta, a u drugom sastavu parlamenta on se više ne smatra predstavnikom nacionalne manjine zato što nije bio na listi te iste stranke, nego na listi neke građanske? Tu se otvara ključno pitanje: da li su etničke stranke ekskluzivni zastupnici nacionalnih interesa te grupacije?

Svakako da se oni u jednom momentu pojavljuju kao politički činoci koji će zaštititi njihove ključne nacionalne interese, ali posle nekoliko godina pojavljuju se stranke koje ne samo da imaju u svojim programima političke ciljeve koji odgovaraju nacionalnim manjinama, nego to u praksi i pokazuju. Onda su po mom mišljenju i te građanske stranke ravnopravni takmaci za zastupanje interesa nacionalnih manjinskih zajednica.

Recimo na listi Demokratske stranke, mada nije lepo prebrojavati ljude po nacionalnoj osnovi, kad pogledate listu DS videćete da imate više predstavnika nacionalnih manjina nego na listama etničkih nacionalnih stranaka. I ne samo to, imate spremnost i političku orijentaciju, ne samo te stranke nego i LDP i grupacije stranaka koje su oko njih. I glasači tih stranaka su pripadnici nacionalnih manjina. Pa imate slučaj da u Subotici DS dobije više glasova nego jedna etnička stranka. I šta dobijete kao reakciju? Dobijete lidera etničke stranke koji je izgubio te izbore, koji je osuo paljbu i kaže "DS uzima nama glasove, jer je mnogo lakše od nacionalnih manjina dobiti te demokratske glasove". Pri tome dobijate jednu nacionalističku izjavu, što je prosto zapanjujuće.

Ključno pitanje je da li su etničke stranke ekskluzivni zastupnici nacionalnih interesa te grupacije

I onda građanska stranka ustupa mesto nacionalnoj etničkoj stranci koja je nacionalistička, umesto da je LDP svog pripadnika nacionalne manjine stavio na to mesto, jer za tu grupaciju stranaka su glasale nacionalne manjine. I šta sad, kakva je poruka tim glasačima iz redova nacionalnih manjina koji su glasali za njih? To jeste dobra namera, dobra želja, ali mislim da je takođe ta grupacija stranaka svojim programom i svojom aktivnošću pokazala da može da zastupa te interese, naročito ako uzmemo i činjenicu da se na različitim nivoima različito zastupaju interesi nacionalnih manjina.

Jedno je da kao pripadnik jedne etničke grupacije možete na lokalnu da glasate za jednu stranku, na nivou pokrajine za drugu, a na nivou Srbije za sasvim treću stranku, upravo videći da na nivou Srbije taj treći, ta građanska partija može bolje da zastupa vaš interes, nego neka etnička uska stranka koja eventualno može na nekom lokalnom nivou da zastupa taj vaš interes.

Ekskluzivno pravo stranaka među većinom, a i stranaka među etničkim zajednicama, treba da imaju oni koji nude određene programske odgovore na zahteve interesa tih građana

Dakle otvara se tu pitanje multikulturalnosti. U Americi sada važi sistem "činije za salatu", drugim rečima nema taljenja, nego je to salata u kojoj svaki sastojak zadržava svoj ukus. Pitanje je koji model odgovara određenoj političkoj grupaciji, okruženju, regionu u kojem se nalazi, ali ono što je po meni vrlo značajno jeste da ukoliko sve više normalizujemo prilike u ovoj zemlji, ekskluzivno pravo stranaka među većinom, a i stranaka među etničkim zajednicama, ne smeju da imaju više oni koji se busaju u grudi i koji su jedni drugima potrebni, nego oni koji nude određene programske odgovore na zahteve interesa tih građana.

Natalija Mićunović: Ja bih primenila jedan test za one koji predstavljaju nekoga, da li ga oni

zaista predstavljaju, tj. da li žene zaista predstavljaju feminističku politiku, jer inače neću da ih brojim u one žene kada budem pravila statistiku pa kažem "imamo puno žena u parlamentu".

Dakle isto to možemo da kažemo i za nacionalne manjine, a naravno to možemo da rešimo i izbornim sistemom, da biološka pripadnost nekome ili pripadnost poreklom ne označava njegovo delovanje. U tom smislu se slažem sa Zoranom Lutovcem da je mnogo važnije koje se ideje zastupaju, s tim što bi to onda važno i za stranke da moraju ozbiljnije da prate svoje programe.

Srbijanka Turajlić: Dok se ne definiše pitanje nasilja, teško se može govoriti o toleranciji

Priznajem da mi dosta toga nije jasno, verovatno zato što dolazim sa Elektrotehničkog fakulteta. Prvo, nije mi jasna svrha ovoga o čemu mi pričamo. "Od društva nasilja ka društvu tolerancije", sa izuzetkom profesora Mićunovića koji je rekao da treba da potražimo izlaz iz nasilja, niko drugi nije upotrebio ni "od" ni "ka".

Ja nisam sigurna, i to je moj prvi problem, da mi znamo šta je nasilje ili da se mi možemo dogovoriti u ovom društvu šta je stvarno nasilje, da bismo onda mogli da povučemo granicu i da eventualno razgovaramo o toleranciji. Meni je sjajan primer upotrebio Žarko Korać kad je rekao "evo, imali smo kritičan primer pre neki dan oko Bulevara Zorana Đinđića", smatrajući ili implicirajući da je nasilje to što su radili radikali.

Jedan od problema je što ćemo vrlo lako prećutati neko nasilje ako procenimo da je pragmatično da ga prećutimo, jer će to voditi ka nekom kompromisu

Moram da priznam da je za mene duboko nasilje kada neko reši da promeni ime Bulevaru AVNOJ-a. Evo, dakle, tu se mi već razlikujemo u percipiranju nasilja, pa onda i u reakciji. I mislim da je jedan od problema zašto se mi teško krećemo ka nekoj toleranciji, to što smo iz različitih pragmatičnih ili manje pragmatičnih razloga potpuno zamutili pojmove i što ćemo vrlo lako prećutati neko nasilje ako procenimo da je pragmatično, zgodno da ga prećutimo, jer će to voditi ka nekom kompromisu u kome ćemo mi nešto dobiti. A vrlo ćemo insistirati na nečemu što nije do kraja jasno da je nasilje, ako pragmatično procenimo da nas to vodi nekom drugom cilju. Mislim da je to jedan problem.

Taj problem je donekle, kako ga ja razumem, rekla gospođa Zorica Tomić. Ljudsko društvo nije termodinamički sistem i to je jedan od problema. Dakle u termodinamičkom sistemu vladaju neki vrlo precizni zakoni fizike i u kontekstu vrlo preciznih zakona fizike jasno se zna da li sistem "oseća" šta mu je stacionarno stanje i šta je poremećaj, a šta je drugačije ponašanje. Problem je u tome što to u ljudskom društvu nije tako jasno, tako da tu dolazi do neke smutnje, kako bih ja

rekla, o čemu se zapravo radi i šta bi mi kao društvo trebalo da uradimo.

Ja se mogu duboko složiti sa onim što su rekli profesor Gašo Knežević i Natalija Mićunović na temu da nam je tolerancija jako nizak cilj. Naravno da je nizak cilj, ali bilo bi beskrajno dobro kada bismo umeli da ga definišemo i kada bismo uspeli da ga dostignemo. To bi bila početna bazna stanica u usponu na Himalaje, a Himalaji su jako daleko.

Dok se ne definiše pitanje nasilja, pitanje ispravnog i neispravnog ponašanja, teško se može govoriti o toleranciji

Dakle ja prosto imam osećaj kao inženjer, uz dužno poštovanje svim teoretičarima, da smo mi proveli sat i po pričajući beskrajno zanimljive teorije. I ja sam ponešto naučila o čemu do sada nisam znala ništa i meni je to jako koristilo, ali nisam sigurna da nas je to na bilo koji način pomerilo ka ovom naslovu - kako ćemo mi od društva nasilja ka društvu tolerancije, i zapravo gde tolerancija počinje da zamagljuje pitanje nasilja, pitanje ispravnog i neispravnog ponašanja, koje dok se ne definiše po meni se teško može govoriti o toleranciji.

Zorica Tomić: Senzibilisati građane za ideju o razlikama

Ja se naravno slažem sa Vama da društvo ne može biti termodinamički sistem, ali sam tu formulaciju uzela kao operacionalnu za ono što ja mislim da je problem u artikulaciji ovog fenomena.

Takođe se slažem sa Vama da je najvažnija stvar kako da se artikulišu strategije ili bilo koji korak koji će u krajnjoj liniji voditi ka ovome što je predmet našeg razgovora.

Dopustite mi da dodam nešto što možda nije bilo tako jasno u mom ekspozeu - da je osnovna stvar zapravo artikulacija nekakvog vrednosnog sistema, bez vrednosnog sistema nemoguće je bilo šta uraditi.

Kada sam govorila o tome kako ja razumem pojam tolerancije, upravo kao pozicioniranje moći jakog subjekta, onda sam propustila da kažem nešto što želim sada da naglasim - ideju o razlikama. Ako se to sada percipira u onom smislu koji sam već postavila, onda to znači da se razlika interpretira kao suprotnost, odnosno kao invalidnost onoga koji se od nas razlikuje, a to je u osnovi svake ideologije totalitarizma. Prema tome, tamo gde imate vrednovanje uključeno u konstatovanje razlika, tu pomoći mnogo nema. U pitanju je zapravo ideologija netrpeljivosti prema razlikama što je u osnovi onoga što ja definišem kao totalitarnu svest.

Osnovna stvar je artikulacija vrednosnog sistema, bez vrednosnog sistema nemoguće je bilo šta uraditi

Prema tome, ako se radi o nekakvoj proaktivnoj strategiji onda ja mislim zapravo da treba i mediji koje ja nisam slučajno pomenula, kao i ovakve sesije, kao i univerziteta, kao što je i posao svih nas koji radimo sa studentima i svih ljudi koji učestvuju u javnom i političkom životu, da nekako senzibilizujemo one kojima se obraćamo na ideju o razlici, ne u smislu da je to invaliditet za one koje kostatujemo da se razlikuju od nas, nego upravo da različitost treba da bude izvor naše životne radosti, bogatstva.

Posao svih nas, medija, univerziteta, ovakvih sesija i svih ljudi koji učestvuju u javnom i političkom životu je da senzibilizujemo one kojima se obraćamo na ideju o razlici - da različitost treba da bude izvor naše životne radosti, bogatstva

Ono što je koleginica Natalija Mićunović u svom izlaganju istakla je takođe vrlo važno. Feminizam nisu artikulisale žene, nego su ga artikulisali teoretičari, prosto muškarci, upravo kao model kojim se verifikuje ta ideja o razlici. Kad konstatujete razliku vi je možete tolerisati samo ukoliko je marginalizujete, a jedan proaktivni stav bi bio ne da se marginalizuje, nego da se stvarno i suštinski integriše u vladajuću društvenu paradigmu, u glavne političke tokove.

Zašto u projektima koji se tiče promocije ravnopravnosti polova nužno moraju da budu žene ? Zašto samo žene? Jer svako od ovih pitanja, ma kako delovalo partikularno, zapravo je suštinsko pitanje humaniteta, dakle opšte ljudske emancipacije

To je u krajnjoj liniji ono, ako sam ja dobro razumela, što je imao kolega Lutovac za svoju opservaciju. Zašto bi manjinske stranke odnosno stranke koje se bave zaštitom prava manjina nužno bile sastavljene od predstavnika manjina, zašto u krajnjoj liniji u bilo kom projektu koji se tiče promocije ili zaštite ideje koja se tiče ravnopravnosti polova nužno moraju da budu žene, zašto samo žene? Jer u krajnjoj liniji svako od ovih pitanja ma kako delovalo partikularno, zapravo je suštinsko pitanje humaniteta, dakle opšte ljudske emancipacije.

Prema tome, ako je pitanje šta da se radi, moja predstava je, moja ideja je da se prvo razvlasti pojam tolerancije, te nedodirljivosti koja zamagljuje mnoge stvari. To je bila moja namera.

Možemo li zaklanjajući se iza kategorije tolerantnosti da budemo neosetljivi na užase koje viđamo svakoga dana, znači da uopšte ne reagujemo?

I druga stvar, da se otvori jedno vrlo važno pitanje: možemo li zaklanjajući se iza kategorije tolerantnosti, da budemo neosetljivi na užase koje viđamo svakoga dana, znači da uopšte ne reagujemo. Da li tolerantnost istovremeno znači i fleksibilnost ili tolerantnost, i sada se vraćam na početak teze, zapravo predstavlja promociju određenog vrednosnog sistema koji bi morao da bude, koji bi trebalo da bude orijentisan ka nekom vrednosnom supstratu, ka nekom idealu za

koji verujemo da je funkcionisao kao operacionalan tamo gde mislimo i da je započela demokratija.

Srbijanka Turajlić: Tolerancija je odustajanje od nasilja

Moram da priznam da ja tolerantnost podrazumevam u ovom kontekstu koji ovde piše ili u onom kontekstu u kom mislim da je ovoj zemlji potreban - kao odustajanje od nasilja, ali ne odustajanje od konstatacije šta je nasilje.

Ja imam problem što se meni stalno čini da mi promovišući toleranciju zapravo kao kompromis počinjemo da zaboravljamo o čemu se radi u nasilju. To je muka koju ja imam i zato mi se čini da bismo negde mogli, ne mislim na ovaj skup ovog momenta, ali da se negde mora konkretnije krenuti ka razjašnjanju pojmova.

Vi ste bili užasnuti tom mladom obrazovanom ženom koja ne zna šta je feminizam ili nije feminista zato što očito ima nekakvu predrasudu o tome. Ona može da ima predrasudu o tome samo ako oni koji u ovoj zemlji govore o feminizmu poslednjih dvadeset godina nisu uspeli da objasne nekakvoj prosečnoj ili vi kažete obrazovanijoj mladoj osobi kojoj to nije struka pa ne zna da su to dve jedine teorije koje su ovog momenta nezavršene. Ona to ne zna, a niko nije uspeo da joj objasni o čemu se tu zapravo radi. Dakle, tu je odgovornost i to je ono što bi trebalo da se radi.

Sanja Nikolin: Dužnost elita je da artikulišu novu viziju

Moram da kažem da ovom prilikom govorim samo u svoje ime jer organizacija iz koje dolazim mene nikako nije ovlastila da govorim u njeno ime. A moj doživljaj je da se danas u Srbiji mnoge stvari menjaju, neke mnogo sporije nego što bismo to želeli, ali one suštinske u stvari još uvek ne, i mislim da zaista nismo razgovarali o tome šta mi donosimo Evropskoj uniji na primer, ili šta je stvarno sadržaj evroatlantskih integracija.

Mislim da namerno ili slučajno nije artikulirana nikakva vizija, a da je "negovana" netolerancija u stvari bolje artikulirana, da je življe i verodostojnije zastupana.

Mi danas imamo u eliti na vlasti jedan broj ljudi, usudila bih se da kažem pretežan broj ljudi, koji zastupaju da tako kažem neku trapavu toleranciju, a to vam je kao ono kad u vaspitanju deteta jedno govorite, a drugo radite i dete obavezno "pokupi" ono što radite, a ne ono što govorite. Vrlo često su to sučeljene stvari i meni se čini da je za ovakve diskusije korisno da se svedu na malo bazičnije stvari - dakle, gde je izlaz?

Čini mi se da je tu važno ono što je jedan moj prijatelj koji je studirao dramaturgiju rekao da ih je učio njihov profesor: da se uvek pitamo od čega glavni junak hleba jede. I danas je u Srbiji promena socioekonomskog sistema na delu i da bi neko imao nekakvu veću vlast ili više uticaja, nekom drugom taj uticaj i tu vlast treba oduzeti. To je jedna veoma velika borba, a mi smo nekako posmatrači i nemamo jasno artikulirane deonice ili udeo. Oni koji se zaista bore imaju vrlo konkretne razloge da se bore i to je jedna vrsta nasilja nad nama, vrlo često nasilja i nad razumom.

U takvoj situaciji, u tom konfliktu koji je jako važan jer zapravo nema promene sistema bez konflikta, on je prosto nužan i dobar ukoliko se artikulira, dakle u takvoj situaciji dužnost je elita, vladajućih struktura da artikuliraju novu viziju. Ona po mom mišljenju nije ponuđena, nije uverljiva, možda zbog toga što nije stvarno življena duboko, suštinski u dovoljnom broju i meri, ali onda je sve političko, nema ničega što je apolitičko, nema ničega što je depolitizovano. Ovde je političko i usvajanje jednog mačeta.

Dužnost je elita, vladajućih struktura da artikuliraju novu viziju, a ona po mom mišljenju nije ponuđena, nije uverljiva

Meni se odmah postavlja pitanje: a šta bi se desilo da sudija Ustavnog suda usvoji jednog krokodila ili nastavnik usvoji beloglavog supa, zašto da ne promovira istu stvar? Jako je važno, to je vreme povišene odgovornosti. Neke stvari ne treba poistovećivati, to je prosto neumesno. Toga je puno, i puno je nekakvih izmešanih poruka, puno je nejasnih poruka. Znači, kada pratite tok novca i vidite da onaj ko je nasilnik, bilo kako da ga vi definišete, živi bolje i zaštićenije od onog ko nije nasilnik u vašoj definiciji, onda prosto ispada da je to jedan negovani deo sistema vrednosti i da je to podržano i da zaista nije urađen onaj korak da se to demontira, da tako kažem.

Kada pratite tok novca i vidite da onaj ko je nasilnik živi bolje i zaštićenije od onog ko nije nasilnik u vašoj definiciji, onda prosto ispada da je to jedan negovani deo sistema vrednosti

Znači, ja apelujem na tu povišenu odgovornost i na njen značaj. Čini mi se da postoji veća potreba za demokratijom kod tzv. običnog sveta i za pravdom, ako hoćete bazičnom pravdom, nego što postoji ponuda. I to je za mene pozitivno.

Čini mi se kada bi se vizija izartikulisala pa kada bi stvarno bilo prilike da na nekom RTS-u ta vizija

bude i rečena, za nekoliko meseci stvari bi izgledale sasvim drugačije. Jer kada vi gledate tu tradicionalnu netolerantnost prema drugima, koja je opet po mom mišljenju, po mojim saznanjima iz razgovora sa ljudima i preispitivanja same sebe, najčešće bazirana na nepoznavanju onog drugog, na olakom prihvatanju nekakvih serviranih poruka, a stvarnom neznanju za šta se taj drugi zalaže, vi onda vidite da tu postoji jedna velika kontradiktornost.

Čini mi se da postoji veća potreba za demokratijom i za pravdom kod tzv. običnog sveta, nego što postoji ponuda. I to je za mene pozitivno

Na primer videli smo to istraživanje gde je neprihvatljivo da šef bude Amerikanac, ali je poželjno da bude zet. Svakojakih zamešateljstava se desilo za ovo vreme. Važno je da o njima razgovaramo, važno je da razgovaramo o tome šta mi to donosimo EU, šta mi to donosimo deci, jedni drugima, dakle prosto neka odlučnost i uverenje.

Čini mi se da najopasnije što možemo da uradimo jeste da dovedemo do onoga što ekonomisti zovu "isparavanje novca", kada se od privatizacije koja se dešava vrlo retko u istoriji i kada država može da sakupi veliku količinu para, ukoliko nema jasnu viziju gde će taj novac uložiti, onda nekako dođe do isparavanja tog novca. Ovde čini mi se postoji opasnost da dođe do isparavanja iščekivanja, isparavanja nadanja. Postoji jedna velika energija, ta energija je mobilisana kad je bilo važno i jasno artikulisano. Sada kako nema artikulacije prosto se bojim da dolazi do isparavanja energije.

Pošto nema artikulacije vizije, bojim se da dolazi do isparavanja iščekivanja, isparavanja nadanja, do isparavanja energije

Htela bih da kažem da je obezvlašćivanje jako važan i pozitivan proces o kojem takođe treba da govorimo i mislim da lažna ravnopravnost različitih pogleda na svet jeste još jedna konfuzna poruka. Pa recimo, kada vi godinama mitologizujete osobe koje su okrivljene za ratne zločine, a onda ih u okolnim zemljama isporučujete i to sve kao nemajući veze sa tim, to je ta vrsta lažne poruke, to su te poruke koje su upravo suprotne od tolerancije i koje vode u jednu mučninu nas običnih građana i koje vode u stvari u nasilje koje je onda mnogo lakše zapaliti nego da su te poruke jasnije.

Vesna Stanojević: Mikro plan netolerancije u Srbiji

Zahvaljujem se uvodničarima na ovako lepom izlaganju. Međutim, ja bih temu spustila sa makro plana na mikro plan, da vidimo kako to praktično izgleda kod nas.

Pre nego što počnem sa tim htela bih nešto da kažem o ovome što je profesorka Turajlić govorila u vezi identifikacije sa feministkinjama pošto sam jako dugo u ovom poslu, od neke 1992. godine, i pratim čitav taj rad i programe koji su rađeni na ovim prostorima vezano za feminizam.

Feminizam kod nas ima jednu negativnu konotaciju i to je ono što je suština priče zbog koje se mlade žene i stide da priznaju da su feministkinje. Zašto? Zato što mi danas imamo situaciju u kojoj reći da si feministkinja otprilike znači "to je tamo neka žena sa vrlo čudnim sklonostima, sa nekim vrlo specifičnim osobinama". Ako je pored svega to još unutrašnjost, ja bih stalno htela da mi shvatimo da Beograd i unutrašnjost nisu isto i da mi imamo po dve, tri feministkinje po gradovima Srbije koje su maltene osobe na koje se pokazuje prstom.

Feminizam kod nas ima jednu negativnu konotaciju i to je ono što je suština priče zbog koje se mlade žene i stide da priznaju da su feministkinje

Prema tome, ne možemo ni da se zgranjavamo nad činjenicom da te žene imaju problem da se tako indetifikuju. Ja lično mislim da one tako ne misle i da je to prosto samo način da ne budu neko na koga će se pokazati prstom ili će se reći "vidi, ona je feministkinja i ko zna šta još ide uz to".

Postoji mogućnost da to nije tako i da sam ja možda preterala, ali mislim da nisam jer sam jako puno boravila po Srbiji u raznim gradovima upravo vezano za ovu temu i da imam prilike da čujem žene koje misle jedno, a na žalost moraju da kažu nešto potpuno drugo upravo zbog sredine i okoline u kojoj žive.

Da se vratim na temu, rekla sam da treba sa makro plana da pređemo na mikro plan. Reći ću nešto što je već rečeno ovde - da je u osnovi svakoga nasilja sukob, znači onde gde postoji nasilje mora prethodno da postoji sukob. Da li će taj sukob da se završi tako što će da dođe do neke vrste tolerancije, to zapravo znači da će neko ko je žrtva nasilja postati tolerantan da nasilje više ne bi trpeo. To u praksi na žalost ne izgleda tako.

Kada to prevedem na nasilje u porodici ili na nasilje u partnerskim odnosima, to znači da će žena koja godinama trpi nasilje postati tolerantna zato što nema drugog izbora. Drugi izbor postoji naravno, a to je i dalje trpljenje nasilja. Znači ako nema tolerancije ona nastavlja da trpi nasilje. Retko će ko prihvatiti da baš dobrovoljno trpi nasilje.

Srbija je zemlja apsolutne netolerancije

Žene prihvataju nasilje i dugo ga trpe. Kod nas se nasilje trpi u proseku od 15 do 20 godina, postoje žene koje trpe nasilje i po 40 godina, ali one koje to neće one postaju tolerantne, a to znači "ja ću prihvatiti neke njegove stavove, ja ću prihvatiti da ćutim kad on priča, ja ću prihvatiti da deca izađu iz kuće kad on spava, ja ću prihvatiti da svi ćutimo kad on gleda utakmicu jer u suprotnom on će ustati i prebiti nas sve zajedno". To je slika i prilika Srbije danas kada je u

pitanju nasilje u porodici.

Naravno odmah može neko da postavi pitanje zašto je to tako i da li je to uvek bilo tako. Verovatno da je bilo slično, ali ovakvi oblici nasilja i ovoliko nasilje koje se završava smrtnim ishodom, kao što se dešava unazad nekoliko godina, mislim da nikada nisu postojali. Šta je razlog? Verovatno da razlog leži u našoj političkoj situaciji od devedesetih godina, u svemu onome što se događalo, u tim ratovima u kojima mi "nismo učestvovali", sankcijama i svim temama koje su pomerile na neki način naš način razmišljanja.

U ovoj zemlji Srbiji život nema onu vrednost koju ima u tolerantnijim društvima. Da li će neko biti ubijen, prebijen, osakaćen, o tome će novine da pišu jedan dan, sutra se više ne piše; da li će neko lekarskom greškom da završi ispod zemlje kao što se dešava vrlo često, to je takođe tema koja je danas aktuelna, a sutra više nije jer će to neko već pokriti svojim vezama ili uticajima; da li će muž ubiti ženu, pa decu, pa sebe, opet je ta tema jednog dana na prvoj strani novina i posle više ništa, a mi generalno ne radimo ništa na tome da se to spreči.

U ovoj zemlji Srbiji život nema onu vrednost koju ima u tolerantnijim društvima. Da li će neko biti ubijen, prebijen, osakaćen, o tome će novine da pišu jedan dan, sutra se više ne piše. Šta mi to treba da uradimo da ova zemlja, ovo društvo i svi mi postanemo tolerantniji nego što to stvarno jesmo?

Gde smo mi da to kažemo danas ovde, šta mi to treba da uradimo da ova zemlja i ovo društvo i svi mi postanemo tolerantniji nego što to stvarno jesmo? Srbija je zemlja apsolutne netolerancije. Mi ne tolerišemo čak ni tuđe mišljenje, mi smo vrlo skloni da uđemo u sukob oko najmanje sitnice, a da ne pričamo o tome da se u tim sukobima vade i pištolji i noževi, stradaju momci na fudbalskim utakmicama, stradaju u prevozu i tuku se na svakom koraku.

Govorim generalno o nasilju na svakom koraku, među mladima, među srednjom generacijom, dakle oni koji su u brakovima i oni koji više nisu u brakovima, koji su izašli iz tih brakova pa nasilje i dalje traje. Kod nas razvod braka ne znači i prestanak nasilja nego prosto znači ako si bio u vezi sa nasilnikom on će te progoniti dokle god bude mogao. Pa onda dolazi nasilje od strane dece koga takođe ima jako mnogo, starijih ljudi naravno. Znači, nasilje je svuda oko nas.

Tolerancija je naravno vrlo poželjna, ali pitanje je koliko je realna u ovom momentu. Šta mi treba da uradimo da ovaj narod postane tolerantniji? Gde smo mi, da li mi treba da idemo na podizanje svesti kompletno? Jer kada govorim konkretno o nasilju u porodici, pored toga što postoje nasilnici postoje i žene koje to vrlo disciplinovano trpe i smatraju da treba da trpe, smatraju da je to njihova sudbina i da žena u Srbiji treba da bude tučena jer je to njena sudbina, jer je trpela njena majka, trpela je njena baka, trpi njena komšinica, pa ona smatra da treba da trpi i ona.

Prema tome, tu mi treba da radimo. E sad, kako treba da radimo to je stvar dogovora, ali je činjenica da nismo počeli ništa. I ovo što mi radimo, podvlačim, ja često učestvujem na ovakvim skupovima i često se posle toga razidemo zadovoljni onim što smo rekli, ali gde i šta dalje? Gde

smo mi tu da radimo dalje nešto generalno što će se odraziti na celo ovo društvo, jer radeći samo jedan deo u suštini nismo uradili ništa.

Gde su nam deca? O deci da ne govorimo. Deca nam, svi znamo, vrlo mladi postaju narkomani, razni delikventi i to vrlo mladi i to su uglavnom deca koja potiču iz porodica u kojima je bilo nasilja, kojima je nasilje način života, naučeno ponašanje, oni ništa drugo nisu videli, prema tome oni i ne umeju drugačije.

Mi smo ti koji moramo da uradimo nešto, da kažemo "hajde da napravimo jednu kompletnu akciju u Srbiji, da okupimo jedan broj ljudi ove godine, nije važno koji, pa sledeće godine, pa da nam to bude dugoročniji program koji će da traje možda sedam, osam, deset godina, nije važno, ali za deset godina uradićemo nešto. Ovako ako budemo radili nećemo uraditi nikad ništa, jer činjenica je da vreme prolazi, a da svako na svoj način prelazi preko toga.

Hajde da napravimo jednu kompletnu akciju u Srbiji, jedan dugoročniji program, da okupimo ljude, pa ćemo za sedam, osam ili deset godina da uradimo nešto

Juče sam bila u Kraljevu i jedan moj školski drug iz kraljevačke gimnazije me pita zašto u Kraljevu nema ni jedne sigurne kuće. Ja kažem zato što su Kraljevo i Čačak dali izveštaj da u ta dva grada ne postoji nasilje u porodici. A on mi na to kaže: Kako ne postoji nasilje? Pa moj komšija svaki dan tuče ženu. Dobro, kažem ja, a šta si ti uradio? A on kaže: Ja nisam ništa, ali dođe mi povremeno da pozovem policiju. Znači njemu "dođe", ali on je nije pozvao jer se plaši komšije i neće da poremeti komšijske odnose.

Šta sad mi radimo? Mi pravimo sigurne kuće, to znate. Znači, mi ćemo žene i decu da sklanjamo u sigurne kuće, a nasilnici će ostajati u svojim kućama. Mi decu čupamo iz njihove bazične sredine, oni menjaju školu, obdanište, društvo, okruženje, dolaze u jedan kolektivan smeštaj.

Mi pravimo sigurne kuće. Znači, mi ćemo žene i decu da sklanjamo u sigurne kuće, a nasilnici će ostajati u svojim kućama

Smatramo da ćemo otvaranjem što većeg broja sigurnih kuća da pomognemo ženama i deci. Ja jesam pristalica toga, to radim jer znam koliko je to za žene bitno. Žene mi često kažu "da sam znala da postoje ovakva mesta i ovakvi načini rešavanja, ja ne bih ovoliko dugo trpela nasilje".

Ali ako generalno pogledamo taj problem - kome mi tu u stvari pomažemo? Mi de facto pomažemo nasilniku, zato što nasilnik ostaje tu u njihovoj kući, odugovlači sudske sporove, koji inače traju beskonačno ili po 4-5 godina. Dakle, nasilnik je potpuno zaštićen jer zna da mu tako dugo nikakva presuda ne može biti izvršena.

Prema tome, mislim da za problem koji sam sada malo prizemila, nadam se da to nije smetalo, moramo da napravimo neku drugačiju ili malo drugačiju strategiju od koje ćemo da krenemo.

Tatjana Milivojević: Ideja tolerancije mora da inspiriše

Dobar dan. Ja predajem na Univerzitetu "Union". Dok je trajala ova debata hvatala sam beleške, nešto sam želela da kažem na početku, ali kako je debata odmicala tako se to usložnilo i obogatilo.

Nadam se da ću naći neku nit jer mnogi učesnici, pa i uvodničari, rekli su dosta stvari, ali čini mi se da se o jednom aspektu, kada se govori o toleranciji, ne vodi dovoljno računa ili nije dovoljno eksplicitan.

Pre nego što počnem o tome da govorim htela bih nešto da kažem nešto o naslovu debate "Od društva nasilja ka društvu tolerancije". To jeste lep naslov, ali znamo da sva društva, i ona koja su tolerantna, imaju takođe i nasilje, da se nasilje i tolerancija prožimaju u svim društvima i da ni jedno društvo nije potpuno odmaklo od nasilja ka toleranciji. Ali dobro, operacionalno je dobro postaviti tako stvari i reći koji je pravac kojim želimo da idemo.

Nasilje i tolerancija prožimaju se u svim društvima i ni jedno društvo nije potpuno odmaklo od nasilja ka toleranciji

Druga stvar koju sam htela da kažem, jedna mala replika o onome što je koleginica Tomić rekla kada je citirala mladu uspešnu ženu i kada je govorila o nekom tabloidu, mislim da ga nije imenovala, i o tom ataku na sve što je izuzetno, na tom prljanju svega što je izuzetno, dakle o snimku ispod suknje Jelene Janković, naše teniserke na koju smo svi ponosni.

Prvo, u tome smo mi slični drugom svetu, i Evropi i Americi, jer svuda postoje i tabloidi i taj tip vulgarnosti. Nismo mi jedini specijalisti za to. Ne znam da li da kažem na žalost ili na sreću, ali svuda je osoba koja je javna medijska ličnost trpi iste stvari i ne možemo da to lokalizujemo i napadnemo samo našu sredinu.

Ja bih čak rekla da, s obzirom šta je ova zemlja sve doživela i proživela, koje sve strašne lomove, lomove identiteta, moralne, ekonomske i političke lomove, onda i nismo toliko strašni ako se uporedimo sa drugima.

Kao da se zaista tom pojmu feminizma prikačilo nešto što mnoge današnje žene ne žele da preuzmu na sebe, iako su one zahvaljujući feminizmu istorijskom došle do onoga do čega su došle

Što se tiče mlade uspešne dame koja je rekla da nije feministica, mnoge današnje uspešne žene, američke poslovne žene, žene koje imaju karijeru, takođe će da se hvale po novinama svojim uspehom, svojom ravnopravnošću, pa čak i time da su u mnogim stvarima pretekle muškarce, ali

će isto tako rado reći i koketirati sa tim da nisu feministkinje. Nekako kao da se zaista tom pojmu feminizma prikačilo nešto što one ne žele da preuzmu na sebe, iako su one naravno zahvaljujući tom feminizmu istorijskom došle do onoga do čega su došle.

Hoću da kažem, da malo relativizujem stvar, kada govorimo ono što govorimo o Srbiji, treba da govorimo da je to prisutno i u drugim sredinama. Na primer, možemo da se setimo da je pre pet godina u Francuskoj Le Pen stigao u drugi krug predsedničkih izbora, na šok celokupne javnosti, osim njegovih glasača naravno. Francuska je zemlja koja važi za razvijenu demokratsku zemlju sa puno tolerancije, koja doduše ima mnogo problema sa mladima iz predgrađa, i imigracijom, ali za koju znamo da je kroz svoje institucije, edukaciju, politički život jedna visoko tolerantna zemlja.

Mislim da je naš cilj da na neki način "privedemo" toleranciji one koje tolerancija ne privlači, one kojima je ta reč ili indiferentna ili čak imaju averziju prema njoj

I onda se uspostavilo da su, da tako kažemo, netolerantni ili branioci tih netolerantnih, ksenofobnih ili rasističkih stavova, bili neka vrsta nevidljive mase koja se konformistički povinovala nečemu što je doživljavala kao, da namerno upotrebim taj izraz, moralno politički podobno. Dakle, da se ne govori na glas da smo protiv Alžiraca, protiv Marokanaca, Afrikanaca, crnaca, itd. To je znači taj konformizam, ta konformistička tolerantnost. Ili ono što se sada zove "sindrom poljskog vodoinstalatera u Francuskoj", jer se vodoinstalateri boje te konkurencije. Ali se ispostavilo da je u suštini onako nekim podzemnim tokovima u stvari netolerantnost mnogo veća. Zašto? Zato što ona potiče iz strahova, iz velikih strahova.

Tako ću da se nadovežem na jednu od tri ideje i pokušaću da ne govorim predugo. Činjenica je, i ovde ste vi to dobro rekli, da mi ne treba da odavde izađemo samozadovoljni onim što smo rekli i čuli jer smo u nekom klubu istomišljenika povodom toga šta mislimo o toleranciji. Ja mislim da je naš cilj kako da "privedemo" na neki način, možda izraz nije baš najsrećniji, toleranciji one koje tolerancija ne privlači, one kojima je ta reč ili indiferentna ili čak imaju averziju prema njoj.

Netolerancija potiče iz strahova, iz velikih strahova. Nećemo uspeti da komuniciramo ideju tolerancije ako pre toga ne sagledamo šta je ono čega se ljudi plaše kad se govori o tome

Mislim da to nećemo nikada uspeti, nećemo uspeti da komuniciramo ideju tolerancije, da je, opet ne volim tu reč ali ne mogu da nađem nijednu drugu, da je "usadimo" na neki način, da edukujemo ljude u toleranciji, ako pre toga prvo ne sagledamo šta je ono čega se oni plaše kad se govori o tome. Koji su njihovi strahovi? Jer, na kraju krajeva, to psiholozi i socijalni psiholozi vrlo dobro znaju, ljudi, organizmi, sistemi pokušavaju da održe nekakvu stabilnost i ravnotežu.

Ovaj narod je doživeo strašne lomove i mi smo na neki način uleteli sada i u tu globalizaciju gde se svi referentni okviri gube, gde postoji jedno ekonomsko nasilje o kome niko nije dovoljno govorio, gde ljudi gube posao, znači porodice trpe zbog toga što očevi i majke gube posao. Zatim i strahovi u kojima ne znamo ko smo, kako su išli ti tokovi, da li smo mi Jugosloveni, Srbi, Balkanci, Evropejci, koje su nam granice.

Treba da pređemo sa jednog obrasca kulturnog, epskog, borbenog, koji je činio kao neki naš ponos, i da budemo sada učenici u nečemu drugom gde smo slabi, gde smo đaci, pa nas taj prelaz ostavlja bez tla pod nogama

Treba da pređemo sa jednog obrasca kulturnog, epskog, borbenog, koji je činio kao neki naš ponos, i da budemo sada učenici u nečemu drugom gde smo slabi, gde smo đaci, pa nas taj prelaz ostavlja bez tla pod nogama. Ljude koji su nekakva intelektualna elita, ona "druga Srbija", ta sintagma se sada koristi, često tu elitu doživljava i kao socioekonomsku elitu, privilegovanu elitu. Kada ona sada na neki način "šamara" idejom o toleranciji i integracijama onda se ta druga Srbija verovatno oseća kao da joj neko govori "vi ste glupi, primitivni, mi smo vaši prosvetitelji" i u stvari ne uzima u obzir sve te duboke potrebe i duboke strahove, već nekom za njih apstraktnom idejom pokušava da im nametne nekakvu ideju koje nema nikakvo životno uporište.

Kako mi možemo tolerancijom koja znači trpeti, podnositi nekoga, da je obogatimo i terminima dobronamernost, otvorenost, uvažavanje, ali ona suštinski znači onako kako je Natalija Mićunović rekla "podnositi, trpeti". Dakle, kako mi možemo tom idejom koja je kao neka bljutava voda, bezukusna, da se izborimo protiv onog rujnog crnog vina, ratnih pokliča, nacionalne pripadnosti.

Ako je tako nudimo to je ideja tolerancije koja ne počiva sama po sebi, ne počiva ni na kakvoj emociji, ni na kakvoj strasti. Zbog toga je ovde dobro rečeno da ona ne treba da bude cilj, da mi moramo nekako da se suočimo sa čitavim tim obrascem koji je bio izrazito emocionalan, izrazito nabijen emocijama.

Moramo da pričamo o tome kako Evropa želi da mi budemo tolerantni, kako da bismo ušli u Evropu moramo da budemo tolerantni, ali ne samo racionalno i prosvetiteljski, jer ne možemo time da razbijemo sve one strasti i one podsvesne porive koji su u temeljima nekadašnjih obrazaca. Znači, mi moramo da imamo neku ideju koja inspiriše

Moramo da pričamo o tome kako Evropa želi da mi budemo tolerantni, kako da bismo ušli u Evropu moramo da budemo tolerantni, ali ne samo racionalno i prosvetiteljski, jer ne možemo time da razbijemo sve one strasti i one podsvesne porive da tako kažem, nagonске, koji su u temeljima ovih nekadašnjih obrazaca. Znači, mi moramo da imamo neku ideju koja inspiriše. Dobro je govorila Sanja Nikolin kada je rekla da mi ne artikulišemo viziju, da mi nemamo neku konkretnu viziju. Ako ljudima govorimo "treba da se naučite toleranciji da biste ušli u Evropu jer vi inače i jeste Evropa" - to je nekakva vrsta heteronomnog razloga. Ne može nikada da bude dovoljno motivišuće da mi budemo tolerantni zato da bismo bili Evropa.

Kada se Francuzi npr. pozivaju na tolerantnost naspram onoga što nazivaju iskušenjima ekstremizma, ili nekim devijacijama, oni sebe prepoznaju i zasnivaju svoj identitet na jednom utemeljujućem događaju kao što je Francuska revolucija, pa Deklaracija o ljudskim pravima. To je istorijski događaj, ali je istovremeno postao i mit, znači on nosi emocije, postoje neke emocije

koje su još žive.

Isto tako mi moramo da pronađemo neki temelj, nešto što može da dâ toplinu, da dâ nešto konkretno o ideji tolerancije ili pojmovima koji su im srodni.

Ne smemo se postaviti kao superiorni prosvetitelji jer time izazivamo kontraefekat, defanzivnu reakciju, izazivamo mržnju prema toleranciji zato što "šamaramo" njome

U zaključku bih želela da kažem, kao prvo, da mi koji promovišemo toleranciju ne treba da se koncentrišemo samo na sadržaj onoga što promovišemo, nego da pokušamo da se oslobodimo naših "slepih mrlja" kada govorimo o drugoj Srbiji, populistima, narodnjacima ili onima što ih zovemo primitivnima, polupismenima ili šta ja znam kako. Moramo na neki način sa više uvažavanja pristupiti. Ne smemo prezrivo, ne smemo se postaviti kao superiorni prosvetitelji jer time izazivamo samo kontraefekat, izazivamo defanzivnu reakciju, izazivamo mržnju prema toleranciji zato što šamaramo njome.

To je ono prvo, moramo da razumemo gde smo, koje su ciljne javnosti i da prvo pokažemo da shvatamo svu njihovu muku, jer da bi čovek bio tolerantan, pošto tolerantnost zaista nije prirodna, nije linija manjeg otpora, ona zahteva jedan rad na sebi, ona zahteva unutrašnje resurse. Kada vi imate nekog ko je sabijen, sateran u ćošak, koji je ostao bez posla, kome se kaže da su tržišna ekonomija i globalizacija novi kosmički poredak, da će on biti gubitnik ako se tome ne prikloni, da će cela nacija biti gubitnik ako se ne prikloni tržišnoj ekonomiji i toleranciji, to znači da se ta vrednost ne bira nego se nameće. Ta ista osoba je saterana, ona nema dovoljno unutrašnjih resursa ni manevarski prostor da zavoli ideju tolerancije, nego smatra da joj je to neko nametnuo kao kaznu.

Htela sam da iznesem tih nekoliko ideja o tome koji su uslovi i pretpostavke da mi približimo i učinimo privlačnom tu ideju tolerancije, jer za razliku od nasilja koje je izuzetno strasno i emocionalno i koje ima uporište u nekim kulturnim ritualima i mitovima kod nas, tolerancija kao da visi u vazduhu i nekako zvuči šturo, znači moramo je napuniti tim sadržajem.

Biljana Kovačević-Vučo: Država nema mehanizme za borbu protiv nasilja

Želela sam da govorim o nečemu što je Žarko Korać pokrenuo i biću jako kratka - o govoru mržnje i zločinu mržnje.

Nije baš sasvim tačno da u Americi ne postoji govor mržnje. Postoji, ali je on zabranjen građanskim i političkim pravima koje je Amerika ratifikovala. To znaju profesori Vojin Dimitrijević i Gašo Knežević, to je čuveni član 22. koji zaista zabranjuje promovisanje nasilja,

netolerancije, mržnje.

To je govor mržnje, a nije govor mržnje kad neko kaže "ovaj je ovakav" ili "onaj je onakav". Govor mržnje je sasvim specifičan pravni pojam, kao takav i stoji u svim evropskim zemljama i svim državama koje su ratifikovale konvenciju, ali se loše primenjuje kod nas. To je zapravo ta neka pravna artikulacija na najopštijem nivou.

Ja sam žrtva tzv. nasilja u svakodnevnom životu. Iskustvo žrtve bez obzira da li je ona žrtva u porodici ili je žrtva nasilja u svakodnevnom životu je jako značajno. Jako je teško baviti se odbranom ljudskih prava, jer ja sam braniteljka ljudskih prava pre svega, a da pri tom ne budete i žrtva. Ja nisam pasivna osoba koja trpi to nasilje, ali jednostavno nemam izlaza

Druga strana je naravno zločin mržnje koji je sada u Americi i ne samo u Americi nego u celom svetu, postao zapravo pravno rešavanje problema nasilja. Ali ja nisam htela da govorim ni kao advokatkinja ni kao predsednica NVO, nego sam baš htela da govorim kao žrtva. Ja sam žrtva tzv. nasilja u svakodnevnom životu. Iskustvo žrtve bez obzira da li je ona žrtva u porodici ili je žrtva nasilja u svakodnevnom životu je jako značajno. Jako je teško baviti se odbranom ljudskih prava, jer ja sam braniteljka ljudskih prava pre svega, a da pri tom ne budete i žrtva. Ja nisam pasivna osoba koja trpi to nasilje, ali jednostavno nemam izlaza. Ne samo ja, nego i određene moje kolegice, da sada to ne ponavljam, to je već opšte mesto, postale smo markirane od ovog društva, države i vrednosnog sistema za koji se smatra da je utemeljen u ovom društvu, mada ja ne mislim da je to tačno.

Otvorena je ta Pandorina kutija da svaki građanin ove zemlje bilo koji problem svoje frustracije može da rešava eksplozijom nasilja prema određenoj osobi koja je već markirana kao neprijatelj društva

Međutim ta promocija nasilja, jedna kampanja nasilja se svakodnevno vodi protiv nekoliko osoba koje su markirane i izložene svakodnevnom nasilju kao neprijatelji ovog društva jer se zalažu za određeni vrednosni sistem za koji se pretpostavlja da nije opšteprihvaćen. Otvorena je ta Pandorina kutija da svaki građanin ove zemlje bilo koji problem, svoje frustracije može da rešava tako što će eksplozijom nasilja prema određenoj osobi koja je već markirana da izleći svoju frustraciju.

Ja ne govorim da i ta osoba nije žrtva, ali je nefer da se to svede na nekoliko osoba koje su "krive" za sve neuspehe Srbije, srpske države i srpskog društva. Moram da ponovim: užasno je teško biti žrtva i jako je teško izaći iz pozicije žrtve, pogotovo ako imaš aktivnu ulogu u društvu i ako ti moraš da se baviš ljudskim pravima drugih.

To je jedna veoma specifična situacija i nije vezana samo za Srbiju. Nasilje nad braniteljima i braniteljicama ljudskih prava je dobro poznato u celom svetu i po najnovijem izveštaju Stejt departmenta, mislim da postoji čak i neki fond za branitelje ljudskih prava. Znači, to je fenomen prepoznat u celom svetu.

Bez obzira na vrednosne pojmove, mi ćemo doći od društva nasilja ka društvu tolerancije onog momenta kada budu postojali mehanizmi da se borimo protiv nasilja

Ono što je problem kod nas je što u državi Srbiji u kojoj postoje određene demokratske institucije, u kojoj je počela da se razvija demokratija, zapravo ne postoji pravni i društveni, ne znam kako da ga nazovem, mehanizam borbe protiv nasilja. Mi ćemo doći od društva nasilja ka društvu tolerancije, bez obzira na vrednosne pojmove, onog momenta kada budu postojali mehanizmi da se borimo protiv nasilja.

Žena koja je žrtva nasilja u porodici može da se obrati Sigurnoj ženskoj kući. Neće joj rešiti problem, ona se stavlja u izolaciju, to se slažem sa Vesnom Stanojević, to jeste problem, a nasilnici su na slobodi. Ali ako si žrtva nasilja na ulici od čoveka koji zbog svoje frustracije zbog toga što je žrtva kampanje koja se vodi, ti nemaš kome da se obratiš. I ako se obratiš policiji, ona ne zna šta da uradi zato što ne postoji ni krivično delo koje kažnjava nasilnike. Vama neko može da uperi pištolj u glavu, na javnom mestu, da repetira pištolj posle toga, ako vas nije ubio vi ne možete ništa sa tom činjenicom, vi možete samo privatnu tužbu da podnesete.

Ova država zapravo nema mehanizme za borbu protiv nasilja i to jednog veoma opasnog nasilja. I kada dobije tu vrstu mehanizama, kada se to usvoji, kada to postane, kada to ne bude ono "zaslužio je", "zaslužila je", isto kao i žrtva porodičnog nasilja gde ljudi kažu "pa čekaj, i zaslužila je, bila je drska", tako su i oni koji se bave ljudskim pravom "zaslužili" zato što provociraju jednu javnost koja je naučena na neki drugi vrednosni sistem.

To je jedna stvar, a druga stvar je što u takvim situacijama mora da postoji efikasan državni mehanizam za kažnjavanje nasilnika. Ovim ću da završim, nisam htela da pričam o tome kao o sopstvenom slučaju, nego kao o jednom fenomenu u društvu koje nema mehanizme da se zaštiti od nasilja.

Jelena Vranješević: Moramo u sistemu da stvaramo uslove za prevenciju nasilja

Ja predajem razvojnu psihologiju na Učiteljskom fakultetu, dakle bavim se obrazovanjem onih koji će da obrazuju druge. Htela sam da se javim posle gospođe Turajlić i gospođe Stanojević, pošto su mi one dale jako dobar šlagvort, ali sam sad zadovoljna što sam se javila posle gospođe Kovačević-Vučo jer ono što sam ja htela da pričam je zapravo jedan deo onoga što je ona rekla, a to je uloga sistema u podržavanju, produkovanju i nastavljanju nasilja.

Pre godinu dana bila sam pozvana da držim trening u okviru projekta "Škola bez nasilja",

projekta koji se bavi prevencijom nasilja. Pošto je prepoznato da se povećao broj nasilja u školama, deca postaju sve nasilnija, onda smo razmišljali šta da radimo. Kada smo se dogovarali šta ću ja da radim, ja sam rekla da bih volela da malo osvetlim nasilje odraslih nad decom, da pričam o školi kao instituciji, o ustrojstvu škole i kako škola podržava i generiše nasilje. Na to je žena koja je organizatorica rekla "ne, ne, ne". Kažem "pa dobro, o čemu hoćete da pričam?". Ona kaže "pa o nasilju dece". Ja kažem da neću da pričam o nasilju dece, zato što je ono samo proizvod nečega što je zapravo mnogo dublje i mnogo složenije. Razlog zbog kojeg nisam htela da pričam o agresivnosti dece jeste da ne podržim jedan mehanizam koji je kod nas u društvu prisutan u svim sferama, nije samo pitanje škole i dece, a to je "okrivi žrtvu".

Ako uzroke određenog problema vidimo u populaciji koja je tim problemom pogođena, na taj način amnestiramo sistem, znači ne vidimo ulogu sistema. To je mehanizam "okrivi žrtvu"

Dakle htelo se da identifikujemo problem, u ovom slučaju da postoji povećan broj svađa, tuča u školama, i da onda uzroke tih problema vidimo u populaciji koja je tim problemom pogođena - to bi bilo "deca su agresivna, deca ne mogu da kontrolišu svoje impulse, deca su razmažena". Ali nije u tome problem, na taj način amnestiramo sistem, znači ne vidimo ulogu sistema.

Gospođa Stanojević to zna verovatno mnogo bolje, problem bi bio isti kada bismo rekli "problem nasilja u porodici je taj što žene nemaju snage da se odupru nasilniku". One imaju neku sekundarnu dobit od toga i šta onda radimo? Onda učimo žene da se suprotstave nasilniku i one prođu još gore, a sistem im nije obezbedio nikakvu podršku. Policija do skoro nije imala prava da interveniše, sada se to na sreću menja, nisu postojale sigurne kuće, nisu postojale neke stvari koje bi toj ženi pružile podršku.

Ono u čemu ja vidim suštinu problema i način na koji to može da se rešava, nije recept ali kako je gospođa Turajlić rekla da pređemo "od" prema "ka", jeste da svako od nas u onim sferama gde radi proba da indentifikuje ulogu sistema odnosno, na koji način, kako kreiramo uslove i kako radimo prevenciju nečega što se posle postavlja kao problem.

Kao predstavnici određenog sistema u najširem smislu reči, treba da stvaramo uslove da se na različitosti gleda kao na nešto što nije ugrožavajuće

Pošto radim sa učiteljima ja njima jednostavno kažem da jedno od pravila vaspitanja i autoriteta jeste da kontrolišemo uslove, a ne dete, i navedem im jako jednostavan primer. Ako imate dvogodišnje dete, možete da izaberete da li ćete sobu ispuniti kristalnim stvarima kojima dete može da se povredi i onda da stalno idete iza njega i da vičete "ne to, ne to, ne to". Ili možete da kreirate uslove i da te opasne stvari sklonite van domašaja dece i da dete u toj sobi može slobodno da se kreće. To je naravno jednostavan primer, obično mi čak kažu da je banalan i da nije primenljiv na nivo društva, ali jeste.

Dakle, kako mi predstavnici određenog sistema, kad kažem sistem mislim na institucije u najširem smislu, ne mislim samo na školu, to su i mediji i politička elita i pravni sistem i crkva, dakle kako i na koji način u stvari podržavamo i održavamo to nasilje, koje predrasude kreiramo,

na koji način stvaramo uslove da se na različitosti gleda kao na nešto što nije ugrožavajuće, da li imamo mehanizme o kojima je pričala gospođa Kovačević-Vučo, kojim ćemo da sankcionišemo nešto što imenujemo kao nasilje ili diskriminaciju ili opresiju?

Suštinsko pitanje je i da naučimo ljude da imenuju stvari, to je prvi korak da počnemo da rešavamo problem

Po meni je to suštinsko pitanje i suštinsko pitanje jeste da naučimo, i tu možda obrazovanje može da pomogne, da naučimo ljude da imenuju stvari. Kada neko iznosi neistine o nekome, kada poziva na linč, kada etiketira drugu osobu, da to nije samo lični stav te osobe, "eto, naljutio se, baš se iznervirao", ne, nego je to govor mržnje. Kada neko udari nekoga, onda to nije "eto, baš se tada iznervirao na poslu", ne, nego je to onda nasilje.

Dakle, moramo da naučimo da fenomenima dajemo imena. Sada se govori o "mobingu" (*mobbing* - psihičko zlostavljanje na radnom mestu) i to je za mnoge od nas koji smo trpeli tu vrstu nasilja značajno. Nismo znali kako da ga definišemo, sad imamo neku vrstu olakšanja, sada imamo naziv za to, to je prvi korak da počnemo da rešavamo problem.

Jako je važno da definišemo zajednička značenja: šta je nasilje, šta je diskriminacija i opresija da bismo onda mogli da imamo mehanizme da ih suzbijamo

Zato mislim da je jako važno ono što je gospođa Turajlić rekla, da prosto definišemo zajednička značenja: šta je nasilje, šta je diskriminacija i opresija da bismo onda mogli da imamo mehanizme da to suzbijamo. Kao što je strašno važno da definišemo i šta je to zapravo tolerancija - ja tvrdim da svako od nas ovde ima svoju definiciju tolerancije iako mislimo da pričamo o istim stvarima.

Tako da je to jedan od načina koje ja vidim za prelaz od nasilja ka toleranciji i svako u svom zabranu da se na taj način bavi time. Naravno, što bi naš narod rekao "Bože, daj mi strpljenja, ali požuri!", pošto nemamo uvek energije i snage.

Slobodan Vučković: Naš problem je kulturni, a ne politički

Mislim da je današnja diskusija izuzetno dobra, jer je prvi deo bio posvećen jednom opštem i generalnom prilazu temi, a počev od izlaganja Srbinke Turajlić smo prešli na konkretne stvari. Mislim da je bilo zanimljivo i važno da obuhvatimo i jedan i drugi aspekt.

Ja bih počeo sa tim da treba da znamo stvar koju često zaboravljamo, a to je da je kulturno

pitanje glavno pitanje kod tolerancije i sprečavanja nasilja. Ja ću vas podsetiti na jedan razgovor Živorada Žike Stojkovića sa Fransoa Miteranom koji mu je kazao: "Imam utisak da u Vašoj zemlji mislite da je vaše pitanje političko, a ono je pre svega kulturno". Mislim da naša inteligencija i naša elita nedovoljno uočavaju to glavno pitanje - da je naš problem kulturni, a ne politički.

Mislim da naša inteligencija i naša elita nedovoljno uočavaju glavno pitanje - da je naš problem kulturni, a ne politički

I što se tiče konkretnih stvari, a i kulturnih stvari, ja bih rekao da je ovde s pravom govoreno o nasilju nad ženama. Pre neki dan sam učestvovao na jednoj konferenciji gde je profesor Univerziteta sa Matematičkog fakulteta javno izneo da je na njegovom fakultetu znatan broj kolega, nastavnika, koji smatraju da ženu ponekad treba tući i to je baš izneo kao jedan "zanimljiv" primer.

Drugo, ja sam na prošloj debati ovde govorio o načinu hapšenja koje je kod nas strašno grubo i provocira dalju brutalnost u društvu. To nije od juče i dobro je profesor Mićunović govorio da to mi imamo još iz turskog nasleđa. Nedavno sam čuo i čitao da je pre Drugog svetskog rata bio običaj, odnosno nije bilo čudo da se Albanci na Kosovu od naših policajaca nasilnika hapse tako da idu četvoroške u zatvor, a on ih šutiraju otpozadi. Ovo što se sada radi, kako se hapse ljudi koji ne ispoljavaju nasilje i ne opiru se hapšenju, to je zaista strašno.

Govori se o međuetničkom nasilju i netoleranciji, ali kod nas ima i unutraetničke netolerancije. O tome se mnogo ne govori, a dužni smo da o tome govorimo. Ne znam da li vi čujete, ali čuje se na javnim mestima, po lokalima, u društvima "ne mogu da vidim te Bosance, ne mogu da vidim te koji su došli iz Hrvatske, ne mogu da vidim te sa Kosova", itd. Dakle, čak i unutar jednog etnosa imate takve stvari. Nedavno smo čuli da jedan obrazovan čovek na pitanje kako je zadovoljan svojom ženom i u svom braku kaže "znaš šta, izvukao sam od nje četvoro dece".

Glavni problem je da treba da se okrenemo kulturi i obrazovanju. Međutim obrazovanje i kultura podrazumevaju dogovor i izvršavanje dogovora, a kod nas ne postoji upornost održavanja dogovora. Ljudi se često dogovore, ali nisu često u stanju da to izdrže, to je takođe deo kulture.

Ni normativna delatnost, ni obrazovanje, ni običaji ne smeju prema nasilju biti tolerantni

Sećam se kada smo donosili Zakon o univerzitetu 1992. godine, ovde ima dosta ljudi sa Univerziteta, da smo mi u Odboru za zakonodavstvo rekli Dači Markoviću "član 18. mora da se izbaci". Tad nije mogao zakon da izađe u skupštinsku proceduru dok ne prođe kroz odbor. Idući put, pošto je to veliki zakon, vidim opet član 18., a već smo se jednom dogovorili da član 18. ne bude u zakonu. Ja onako advokatski pogledam i pitam "Dačo, otkud ovde opet član 18?". A on kaže "znaš šta, mi smo čuli šta ste vi govorili, ali mi smo rešili da ga ostavimo, ali da ga ne primenjujemo". Ja na to kažem "ljudi, ovo je nemoguća stvar, svi smo se dogovorili prošli put da član 18. mora da se briše". Sad ja očekujem podršku od ostalih koji su bili solidarni sa mnom prošli put. Pošto se žure, oni kažu "znaš šta Vučko, nemoj da insistiraš, neka, vidiš da neće da

primenjuju". Nemamo mi snage da izdržimo do kraja i ono što pronađemo kao uzrok i pronađemo kao sredstva kojima bismo mogli da se borimo, nemamo snage da to izdržimo do kraja i tu je naš problem.

Dakle, razni su uzroci, mi bismo mogli satima i nedeljama da tražimo uzroke, ali uglavnom svi uzroci se rešavaju normativno, obrazovno i religijski i običajno. Kod nas su običaji arhaični, religija vrlo slaba na tom planu, normativna delatnost skoro nikakva, a obrazovno stojimo isto tako jako loše.

Pred nama su veliki zadaci, krupna pitanja i mislim da ćemo imati jedan veliki napor da uspostavimo društvo tolerancije jer pre svega moramo rešiti problem nasilja, a prema nasilju nema tolerancije. Ni normativna delatnost i obrazovanje, ni običaji ne smeju prema njemu biti tolerantni. Tek kad nasilje dovedemo na jedan nivo koji je tolerantan, možemo da govorimo o toleranciji.

Zoran Lutovac: Suština je u izgradnji sistema

Ja sam samo hteo da reagujem na ono što je rekla Jelena Vranješević. Mislim da je to pravi pristup ovoj vrsti razgovora.

Mi smo došli da svako iz svog ugla kaže na temu tolerancije i o otporu nasilju, dakle da govori o tim fenomenima iz svog ugla i da pokuša u svojoj profesiji i svom ličnom javnom angažovanju da učini koliko je moguće da dovede do promene onakvog stanja kakvo imamo.

Naravno, pri tome je dobro podsetiti se šta jeste faktičko stanje, ali je takođe jako bitno reći i kakva su rešenja, koji su koraci da se to stanje menja.

Ovde smo mogli da čujemo i mislim da je to jako važno na ovakvoj javnoj debati koja će biti omogućena za pristup i građanima koji će moći o tome da govore, doduše preko ograničenog medija, preko sajta, ali to je jedan od koraka. Nemojmo da mislimo da je to sve beznačajno, ako se to pretvori u debatu koju će i mediji prenositi, ako to postane praksa, onda ima šansi da se o tim stvarima razgovara, a potom i da se menjaju.

Svako od nas se razlikuje od većine naših građana po tome što smo mi javno angažovani. To je dobar put da se pokaže građaninu da nekim svojim angažovanjem može da menja taj put ili da pokuša da to uradi.

Osnovni nivoi promena u društvu su promena političke kulture, uspostavljanje pravne države i aktivna politika države

Ja sam u oblasti međunacionalnih odnosa pokušavao koliko sam mogao, i učešćem i praktično. Ono što smatram i ono što sam mogao da vidim jeste da ima mnogo praznina i da je mnogo teško graditi sistem. Sistem je suština, a upravo se počinje od onog o čemu je govorila i Jelena i u čemu su kompetentni mnogi koji su ovde, a to je obrazovanje - da vi odmalena treba da stvarate ljude, ne samo da ih učite činjenicama, nego da im uz obrazovanje dajete i moralno obrazovanje, da ih vaspitavate, da postaju ljudi. Važno je da odmalena postaju ljudi, da imaju uzore, a ne da imate decu prvi, drugi razred osnovne škole koja već imaju klanove, pa to je skandalozno šta možete da čujete. U trećem razredu već imaju neku svoju bandu, to je nešto potpuno poremećeno, ali oni oko sebe imaju takve uzore i to je suština pitanja - kako mi to da menjamo.

Ja sam naveo neke osnovne nivoe. Jedan je promena političke kulture koja najsporije ide, za nju je zaduženo najšire javno mnjenje i svi oni koji su javno angažovani. To će ići najsporije, ali mora da se radi na tome.

Drugo je uspostavljanje pravne države. Na žalost, mi još uvek nemamo pravnu državu u pravom smislu te reči, dakle u kojoj funkcioniše pravosuđe. I zato, da se sad vratim na svoju oblast međuetničkih odnosa, zato kažu "evo, u Francuskoj nemaš takve etničke stranke". Da, ali tamo imaš uređeno pravosuđe, tamo imaš drugu mogućnost da se zaštite osnovna ljudska prava. Ovde je ta etnifikacija politike bila nužna između ostalog zbog onoga što se dešavalo. I to može da se razume, ali to ne može da se prihvati. Mi želimo nešto više od toga, mi ne želimo da to bude način političkog delovanja, da je važno koje si etničke pripadnosti.

Tu se sad otvara pitanje na koji je način to najbolje rešiti - da li forsirati i dalje etnifikaciju politike pa reći "najbolje će te zaštititi pripadnik tvoje nacije" ili će te najbolje zaštititi onaj političar koji ima integritet, koji ima program, koji ima projekat i koji će da zastupa program koji je i tebi kao pripadniku te nacionalne manjine u interesu.

To je ono što ja mogu da ponudim, da otvorim te probleme i da debatujem sa kolegama, sa političarima, da ponudimo građanima, pa da građani u ponudi tih ideja izaberu ono što misle da je stvarno najbolje.

I najzad, aktivna politika države. Vi ste malopre pežorativno pomenuli ono mače. Jeste, predsednik je mogao da usvoji mače i da niko ne zna za to, ali kad predsednik usvoji mače on šalje poruku da onaj koji je pre toga vezao kuće ili mače za automobil i vukao ga kroz naselje da to nije dobro, da političari ne podržavaju te stvari, da takve stvari treba kažnjavati, da treba uvesti sistem da se to kažnjava. I kada javno dajete krv, to može biti politizacija, ali sa druge strane kakav je efekat toga, da li su ljudi posle toga počeli da češće daju krv? Jesu. Voleo bih kada bi političari i dalje tako "politizovali" dobrim primerima.

To su pozitivne poruke. To može biti poruka da ko god može prihvati odbačenog ljubimca. Ili kada razgovara sa Darkom Rundekom kojeg je neka budala presrela na ulici i prebila zato što je pevač jedne hrvatske grupe. Predsednik je sutradan otišao sa njim na kafu da demonstrira.

Možda će opet neko reći da je to politizacija. Jeste, moguće je da je to politizacija, ali je to dobro, to je dobra politizacija, dobre su poruke.

Srbijanka Turajlić: Objasnite mi sad sve ovo što ste rekli o značaju obrazovanja i toleranciji. Nekako sam imala utisak iz Vašeg izlaganja da Vi mislite da je to najvažnije i da, ako ne počnemo od osnovne škole, da teško nešto možemo učiniti protiv nasilja.

Recite mi onda koja je poruka poslata ovim načinom prepuštanja Ministarstva prosvete čoveku koji ne zna ništa o obrazovanju i koga ne zanima obrazovanje? Dakle, koja poruka je poslata za tri meseca pregovora o vladi u kojem ni jednog jedinog momenta niko nije pomenuo reč obrazovanje?

Zoran Lutovac: Evo sad ću Vam reći. Vi niste bili na našem prošlom sastanku, upravo je to bila moja tema. Ja sam rekao da je skandalozno da se govori o tome kome će "pripasti" Ministarstvo prosvete jer u zavisnosti od toga kome pripadne Ministarstvo prosvete vodiće se takva i takva politika. Rekao sam tada da je to skandalozno i to sada ponavljam. Ova država mora da ima neku strategiju, pogotovo u obrazovanju i to ne sme da zavisi od ličnosti koja dolazi na to mesto.

Prema tome, naravno da bi bilo dobro da neko ko se razume u obrazovanje dođe na to mesto, ali da pripadnost političkoj stranci bude kriterijum ili razlog da nekoga vidimo u tom ministarstvu, ministarstvu koje nas vuče napred ili nazad, to je stvarno skandalozno. O tome smo govorili i potpuno ste u pravu. Ja sam samo u hijerarhiji vrednosti pomenuo da je važno i kakva se praktična politika vodi, i da je to sigurno manje važno, ali da nije potpuno nebitno.

Vlastimir Matejić: Političke elite nisu zainteresovane za smanjenje netolerancije

Hoću da kažem samo nekoliko reči o generatorima netolerancije koji mislim da nisu pomenuti, a za koje mislim da su važni, pogotovo za neku eventualnu strategiju ako želimo doći do društva koje je tolerantnije nego što sada jeste.

Ako se izuzmu objašnjenja netolerancije i sklonosti ka nasilju koje se objašnjavaju biološkom evolucijom i njenim osobenostima, ja mislim da sledeće tri stvari igraju dosta značajnu ulogu.

Prva, to je naša slika sveta u kome živimo. Mislim da srpskom društvu i nama koji činimo to društvo dominira slika da je svet jedna isključivo konkurentna struktura, igra sa nultom sumom - "meni neće biti dobro, ukoliko Srbijanki nije loše". U takvoj slici sveta netolerantnost je normalna stvar, jer da bih preživeo, ja moram biti netolerantan.

U srpskom društvu dominira slika da je svet jedna isključivo konkurentna struktura - u takvoj slici

sveta netolerantnost je normalna stvar, jer da bih preživeo, moram biti netolerantan

Da li se nešto može strateški učiniti da se ta slika promeni? Verovatno je užasno dugoročan posao promena slike sveta. Ali moguće je ubrzati tu promenu. Ja ću kao ilustraciju navesti nešto što mislim da je značajno. Postoji jedna jako osnovana studija o budućnosti Evropske unije koja kaže i tvrdi da su nekoliko država koje su danas članice EU - koje se klasifikuju kao "*Consensus Societys*", znači društva, države koje postoje na dominantnom konsenzusu socijalnih aktera - da su one ekonomski i svakojako najkvalitetnije, znači nalaze se u prvoj grupi zemalja, neću sada govoriti koje su to zemlje. Inače, to je jako zanimljivo kao koncept, moguće je da se taj koncept suprotstavlja tekućem razumevanju globalizacije isključivo kao konkurentne strukture. To je jedno.

Drugo, svi svrsishodni sistemi, i društva su jedan od tih sistema, u suštini imaju stalnu borbu oko toga da li da produže, da eksploatišu postojeće stanje stvari, ili da eksploriraju, da istraže novo stanje stvari. Dakle, da kreiraju neki novitet, itd. Za novitete su razlike poželjne budući da su različitosti veći nosioci noviteta. To ovako prosto proizilazi iz površne analize evolucionog mehanizma uopšte.

Po mom sudu srpsko društvo je društvo nesklono promenama, ono inherentno ima osobinu da je protiv različitosti i da pravi nasilje nad svakim ko hoće da bude različit

Za eksploataciju postojećeg stanja stvari, za njegovo održanje, otklanjanje različitosti je ono što je efikasno. Mi smo, po mom sudu, moj sud je razume se vrlo ličan i verovatno argumentacijom slabo utemeljen, po mom sudu srpsko društvo je društvo nesklono promenama, znači ono inherentno (prirodno, svojstveno) ima osobinu da je protiv različitosti i inherentno ima osobinu da pravi nasilje nad svakim ko hoće da bude različit. To je njegova inherentna osobina.

I najzad, treća stvar, da li ja sada mogu problem smanjenja nasilja ili povećanja nivoa tolerantnosti da rešim tako što ću smisliti neku da tako kažem *ex-ante* (prethodnu) strategiju, pa ću nju vrlo strogo primenjivati? Ili je to možda dubok, strukturalni problem, pa ako ne promenim strukturu, a dam strategiju, struktura će tu strategiju da uništi jer ona će da generiše strategiju koja njoj odgovara.

Mislim da političke elite nisu zainteresovane za smanjenje netolerancije

Ja mislim da mi tu imamo ogroman problem pre svega sa političkom elitom. Mislim da političke elite nisu zainteresovane za smanjenje netolerancije. Ja mislim čak, to je dosta neosnovano, ponavljam to je mišljenje, da je izvesna doza nasilja unutar društva stvar koja zabavlja društvo. To je bilo vrlo izrazito u doba samoupravljanja - vi se tamo između sebe koliko god hoćete jedite, neka bude nasilje kakvo god hoćete da bude, dokle god to mene kao sistem održava. Štaviše, to se možda ispostavlja kao dobar lek, dobar način da se održava sistem.

Nisam član nijedne partije, prema tome ne poznajem unutarpartijski život, ali imam da tako kažem jedno subjektivno uverenje da partije ni unutar sebe nisu tolerantne, da su one

struktuirane netolerantno prema novitetu, da je novitet uopšte od kritičnog značaja i kritičnog nipodaštavanja u Srbiji. Novitet u Srbiji, izuzev nekih pomodnih stvari koje ne računam bitnim za ovu raspravu, da li se s tim nešto može učiniti?

Od netolerantnosti možda je gora stvar zloupotreba tolerantnosti, čemu smo jako skloni. Mislim da danas dobar deo glavnih aktera na političkoj sceni Srbije vrši zloupotrebu tolerancije

I najzad, koristim vašu toleranciju da kažem još jednu stvar. Po mom sudu od netolerantnosti možda je gora stvar zloupotreba tolerantnosti, čemu smo jako skloni. Pre izvesnog broja godina na jednom od naučnih skupova bila je takva prilika da skrenem pažnju na Popperovu ideju o naučnim revolucijama, gde Popper u jednoj rečenici kaže "koliko je jedna naučna hipoteza manje verovatna danas, utoliko ima veću šansu da bude nova naučna paradigma". Odmah je par ljudi potpuno nekompetentnih skočilo sa svojim naučnim hipotezama koje su budalaštine, tražeći u ime tolerancije da te hipoteze budu prihvaćene.

Znači zloupotreba tolerancije može biti jako velika i ja mislim da danas dobar deo glavnih aktera na političkoj sceni Srbije vrši zloupotrebu tolerancije. I ako bi čovek sada smišljao strategiju, ja mislim da bi strategija možda trebalo da počne odatle i da ide ka ideji da srpsko društvo najzad shvati da je kooperacija, koja opet počiva na nasilju pravila, produktivna, dakle nije samo konkurentna, nego može biti i operativna.

Dragoljub Mićunović: Cilj debate je da podstakne ljude na razmišljanje

Reći ću još samo par reči. Iz ovoga što sam iz naših razgovora čuo mogu da ocenim da je debata bila izuzetno plodna, interesantna i da je opravdala očekivanja koja smo imali kada smo ovakvu jednu temu postavili.

Želeo bih samo da nešto sumiram o ovoj temi, onako kako sam je ja video i kako sam je zamislio. Šta mi moramo da uradimo? Mi moramo prvo da vidimo glavne generatore nasilja, moramo da ih uočimo, da kažemo koji su. Drugo, treba da ih statistički numerišemo, što je isto tako važno da bismo znali koliko je nasilje i kakvo je nasilje.

Osnovni generator nasilja kroz istoriju su bile države i društveni sistemi, oni su nametali te oblike nasilja. Čak je i jedan Aristotel verovao da je u interesu roba da bude rob, jer onda o njemu ima ko da brine i da je to jako dobro. *Osnovni generator nasilja kroz istoriju su bile države i društveni sistemi. Na sreću oni se menjaju jer napreduju i sloboda i demokratija*

Cela hrišćanska civilizacija je uveravala žene da je dobro da imaju gospodara, pa im sad pri venčanju govore, ja sam dvaput skoro napravio skandal u crkvi kad je pop počeo da čita da žena mora da sluša svoga muža i da je on za nju gospodar, itd. Oni danas tako govore u crkvi uprkos svim zakonima o ravnopravnosti koji su doneti. Dakle, generatori nasilja su pre svega sistemi koji se na svu sreću menjaju jer nekako napreduju i sloboda i demokratija.

Druga stvar su autoritarne institucije - škola, vojska, partije, crkva - one formiraju autoritarne karaktere koji se onda, naravno, ponašaju krajnje netolerantno i skloni su nasilju

Druga stvar su autoritarne institucije, mi njih isto tako moramo vrlo precizno da pobrojimo i da se njima bavimo. Jedna od njih je naravno škola - kao autoritarni sistem, nametnuta znanja, netolerancija, ocenjivanje, odgovaranje, uticanje na sudbine i sve ono što škola kao sistem znači. Zatim vojska, nije potrebno da pričam o tome šta sve regrutima rade i kako se svaka besmislica mora izvršavati ako je to rekla nekakva struktura. Zatim mnoge druge institucije kao što su partije, kao što je crkva, dakle autoritarne institucije koje formiraju autoritarne karaktere koji se onda, naravno, ponašaju krajnje netolerantno i skloni su nasilju.

Treća stvar koja je jako važna jeste suočavanje sa glorifikacijom nasilja. Čitava naša kultura, naša istorija - jeste glorifikacija nasilja

I treća stvar koja je jako važna jeste suočavanje sa glorifikacijom nasilja. Možemo mi da pričamo o demokratskom društvu, sve je to lepo, i Amerika i mi i bilo ko. Ali pogledajte filmsku ili televizijsku produkciju - od ujutru do uveče imate glorifikaciju nasilja. To što će neko da napravi neku fabulu pa će dobro da pobedi zlo u nekim prilikama, to je koješta. Jer to imate stalno, čitava naša kultura, naša istorija - jeste glorifikacija nasilja.

Najveći nasilnici, od Cezara do današnjih dana, su oni koji su spaljivali čitave gradove. Aleksandar Makedonski se proslavio što je kao pubertetlija sa 19 godina sraonio sa zemljom Tebu i danas je on najveći istorijski čovek. Ispričaću vam malu anegdotu. Kada je on porušio Tebu, onda je kurtizana Frina odlučila da ode u Atinu, zaradi pare, i da izgradi ponovo Tebu u čijim će temeljima pisati "Aleksandar car porušio, Frina kurtizana obnovila". Ovo je jedan sjajan primer sudara vrednosti. Frina je to i uradila. I kada su momci počeli da donose dukate iz ćupova, atinska skupština ju je optužila, pošto se ona pojavljivala kao Afrodita koja izlazi iz morske pene, dakle rekli su joj da je to vređanje bogova i svašta drugo, naravno bogaćenje, uzimanje para, itd. Pita je najzad predsedavajući: "Šta imaš da kažeš u svoju odbranu?". Frina je zakačila palcem svoju tuniku, tunika je pala, od uzdaha je nastala promaja u Agori a ona je upitala: "Da li ko šta ima protiv mene?". Pošto se ni jedan glas nije pojavio, ona je oslobođena i obnovila je Tebu. Dakle, Grci su bili ljudi koji poštuju lepotu pre svega kao neki pojam.

Dakle niko nije zamišljao da mi možemo preko noći postati jako, novo, drukčije društvo. Postoje mladi političari koji su poletni pa kažu "naš je zadatak da promenimo sistem vrednosti". Ni manje ni više jedna partija dođe i promeni sistem vrednosti. Sistem vrednosti se stvara generacijama, godinama, pa tek onda tu možemo neku vidljivu promenu primetiti.

Jedna od ključnih stvari je da budemo svesni nasilja oko nas

Naravno, mi moramo ono što možemo - to znači da delujemo aktivno kao društvo, da pobrojimo generatore koji postoje, da u svakoj ustanovi regulišemo stvari koliko je god moguće, mada je i regulacija nasilje ali je opravdanao ako je krajnji cilj sloboda i tolerancija. I da budemo svesni toga nasilja, to je bitno. Kao što je naš glavni problem higijenski zato što nismo svesni prljavštine oko nas, isto je tako jedna od ključnih stvari to što nismo svesni nasilja oko nas, smatramo ga prirodnim i u toj "prirodi" nekako plivamo i opstajemo.

Ova debata je trebalo da podstakne ljude da o ovom pitanju razmišljaju, da ga aktualizuju, da probaju da ga preko medija na neki način oživljavaju i da svi imamo težnju da budemo uljuđeniji, tolerantniji i to onoliko koliko možemo. I da napredujemo onoliko koliko možemo, da postavljamo neke vrlo realne ciljeve.

Hvala vam još jednom što ste došli, naša debata će biti postavljena na internet sajt, tamo će se i građani uključivati, a mi ćemo svakog drugog ponedjeljka imati jednu temu o kojoj ćemo voditi raspravu, jer naš je cilj da podstaknemo raspravljanje u ovom društvu. Hvala vam.

(Beograd, 18. juna 2007)